

Lunds Universitet
Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
CD-uppsats i Historisk Arkeologi
ARK 404:4
Författare: Karina Larsson
Handledare: Mats Roslund

Ny Falkenberg – En skenföreteelse?

Om Falkenbergs svaga urbaniseringsprocess och dess roll som stad i Hallands medeltid

ABSTRACT

This essay deals with the weak and unstable urbanization process of the town Falkenberg. The aim has been to explore how a new town could be established just a kilometre away from the town (Old) Falkenberg and what kind of meaning the town had in relationship to the towns Halmstad and Varberg. This was made through the study of the political situation in Denmark and Sweden during the 15th century and through a comparison of the town churches. The archaeological material of Falkenberg is very small and thus I had to trust the available historical literature about the town.

Not much of the oldest history of the town is known, but a conflict between the landed aristocratic family Thott and the king Kristian I in Denmark has been interpreted as a reason to the establishing of the town. In conclusion the survey showed that the king probably established New Falkenberg in purpose to limit the trading possibilities of Thott and to, at the same time, increase his own power in the district. The analysis also showed that the region Halland had too many towns in relationship to its meagre soil. The adjacent towns Halmstad and Varberg had a bigger area of agrarian surplus and that's probably a reason why New Falkenberg never got a chance to expand. The fact that Falkenberg wasn't one of the significant towns in the landscape, is reflected through the churches which were rather designed as chapels instead of town churches.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	3
1.1. Presentation av ämne och frågeställningar.....	3
1.2. Forskningshistorik.....	5
2. MATERIAL OCH METOD.....	5
2.1. Teori- och källkritik	6
3. ANALYS.....	6
3.1. Urbanisering	6
3.2. Urbaniseringsprocesser i det medeltida Danmark.....	7
3.3. Västsvensk vaghet	7
3.4 Halland	7
3.5. Städerna i Halland	8
3.6. Gamla Falkenberg	9
3.7. Ny Falkenberg	10
3.8. Arkeologiska undersökningar i Falkenberg	12
3.9. Topografi.....	13
4. RIVALITET MELLAN STORGODSÄGARE OCH KUNGEN.....	14
4.1. Axel Pedersen Thott och Erik av Pommern	15
4.2. Åke Axelson Thott	16
4.3. Karl Knutsson Bonde och Kristofer av Bayern.....	17
4.4. Halmstadmötet	17
4.5. Konflikten mellan Kristian I och Axelsönerna	18
5. VARFÖR ETABLERADES NY FALKENBERG?	20
5.1. Konflikten som bakgrund till Ny Falkenbergs etablering.....	20
6. FALKENBERGS AGRARA ÖVERSKOTT	22
7. FALKENBERG I JÄMFÖRELSE MED HALMSTAD OCH VARBERG.....	23
7.1. S:t Laurentii kyrka i Gamla Falkenberg	24
7.2. S:ta Gertrud i Ny Falkenberg	24
7.2. Getakärr/Gamla Varbergs kyrka	24
7.3. Ny Varbergs kyrka	25
7.4. Övraby/Halmstads kyrka.....	25
7.5. Brokatorp/Halmstad	25
7.6. Kyrkorna som ekonomisk måttstock.....	25
8. LANDSKRONA	26
8.1. Konkurrens från närliggande städer	28
9. ANALYS OCH DISKUSSION	29
10. SAMMANFATTNING.....	31
11. REFERENSER.....	32
12. ILLUSTRATIONER.....	35

1. INLEDNING

1.1. Presentation av ämne och frågeställningar

Både bybildningarna och urbaniseringsprocesserna i Halland har präglats av svaghet och instabilitet. Till skillnad från södra Skåne och Danmark så finns det knappast något område i Halland som har uppvisat kontinuitet i den agrara bebyggelsen ända från vikingatid, genom hela medeltiden och vidare till 1600- och 1700-talen (Connelid 1999, s 73). På grund av att städer lades ner och flyttades fanns det hela åtta olika städer i Halland under medeltiden. I Varberg och Falkenberg förekom dessutom dubbelstäder, det vill säga att två städer existerade parallellt med bara någon eller några kilometers mellanrum.

Syftet med följande uppsats är att sätta in Ny Falkenbergs etablering i en historisk kontext för att på så sätt undersöka hur staden under 1470-talet kunde etableras endast en kilometer från den redan existerande staden Falkenberg. Flera hypoteser om dess tillkomst har diskuterats, men det råder enighet om att rivalitet mellan storgodsägare, främst i form av släkten Thott, och kungen ligger bakom de märkliga dubbelstadsfenomenen i Falkenberg och Varberg. En viktig del i uppsatsen blir således att undersöka hur släkten Thott kunde inta en sådan stark ställning gentemot kungen och varför rivaliteten mellan dem anses vara en av orsakerna till Ny Falkenbergs stadsbildning. Vad låg bakom denna konflikt och hur kommer det sig att det resulterade i en ny stadsbildning? För att kunna undersöka detta krävs att händelserna sätts in i ett större sammanhang. I det här fallet innebär det att jag kommer att studera hur den politiska situationen i Danmark och Sverige såg ut under den aktuella perioden.

Säkra indikationer på att Falkenberg verkligen var en stad finns först under mitten av 1400-talet (Redin 1983, s 9), och det har därför diskuterats i vilken utsträckning Ny respektive Gamla Falkenberg kunde sägas ha tydlig stadskaraktär innan dess. Svedberg och Lundqvist har till och med framfört en hypotes om att Ny Falkenberg kanske bara var en skenföreteelse, det vill säga att staden skapades som ett led för människor att komma åt borgarnas rättigheter till handel i staden. Jag kommer därför att diskutera vad som karakteriserar en medeltidsstad för att på så sätt komma fram till i hur stor utsträckning Gamla respektive Ny Falkenberg hade stadskaraktär. Eftersom de övriga halländska städernas urbaniseringsprocesser också var svaga kommer jag att jämföra storleken på dem med Falkenberg med hjälp av kyrkorna i respektive stad. Hur har Falkenberg påverkats av att ligga mittemellan de båda större städerna Varberg och Halmstad?

För att få perspektiv på Falkenbergs urbanisering kommer jag även att göra en jämförelse med Landskrona. Staden valdes ut för en komparativ studie dels på grund av att staden grundades under ungefär samma tid som Ny Falkenberg, men även på grund av att de båda städernas urbaniseringsprocesser var så olika. Studien kommer att ske genom att jag jämför Falkenbergs urbaniseringsprocess med Landskronas, som grundades på kungligt initiativ under 1400-talet och som snabbt fick samma friheter och privilegier som Lund och Malmö. Det är dock inte min avsikt att göra en fullständig klargörelse för Landskronas uppkomst. Det jag vill undersöka är istället främst hur Landskrona kunde etableras och expandera så snabbt med tanke på att det, liksom i Falkenbergs fall, fanns konkurrens från närliggande städer.

Feodalism är ett omdiskuterat begrepp som kan definieras på tre olika sätt. Den första definitionen är snäv och syftar till ett politiskt och socialt system som användes i vissa områden i nordvästra Europa under en avgränsad tid. Den andra definitionen är mer generell där tyngdpunkten ligger på rättsliga förhållanden i form av olika rättigheter och skyldigheter i det medeltida samhällssystemet. Det tredje och sista perspektivet är marxistiskt och menar att feodalism betecknar produktionsförhållandena under medeltiden (Anglert m.fl. 2006, s 39).

Om Skandinavien var feodalt under medeltiden beror således på hur man definierar feodalismbegreppet. Jordbruket var grunden för hela det medeltida samhällets ekonomi och i likhet med Christina Rosén ser jag feodalism som ett system som är baserat på rättigheterna till jordbrukets avkastning. Genom landboväsendet, statens skatter samt genom kyrkans tionde kunde jordbrukets överskott mobiliseras till samhällets överhet i form av kungen, kyrkan och storgodsägare (Rosén 2004 b, s 25). Med hjälp av denna definition kan Skandinavien sägas ha varit feodalt under medeltiden.

Inom feodalismen var det vanligt att makten decentraliserades på grund av att kungen gav bort förlänningar. Detta mönster var vanligast på kontinenten, men förekom även på vissa håll i Skandinavien. Kungen satt dock på den juridiska makten medan de stora jordägarna styrde över ekonomin.. Då den första jordeboken upprättades år 1646 var 51% gårdarna i Halland frälse- eller kyrkojord, 33% kronojord medan de sista 16% bestod av självägande gårdar (Rosén 2004 b, s 26). Detta kan jämföras med uppgifter från Sverige där hela 45% av bönderna var skattebönder. I Halland var alltså makten mycket närvarande och bönderna i stor utsträckning kontrollerade av överheten. Som redan nämnt decentraliserades makten inte i lika stor omfattning i Skandinavien som på kontinenten. Halland var dock ett undantag då kungen i flera fall gav bort förlänningar i just detta landskap. De olika länsherrarna på Varbergs slott skötte således Halland relativt självständigt under medeltiden (Rosén 2004 b, s 26).

Det sägs ofta att Halland låg i det medeltida Danmarks periferi, men vad menas egentligen med det? Begreppet centrum – periferi användes till en början som en förklaring till de nutida ekonomiska beroendeförhållanden som uppstod i samband med den europeiska expansionen under 1400-talet. Begreppet innebär att världen består av centra, semiperiferier och periferier, där olika centra alltid exploaterade periferierna. Idag används centrum – periferi av såväl antropologer som arkeologer, och diskussionerna är många. Mogren hävdar dock att begreppet ska ses som en dialog där de lokala stormännen försöker skaffa sig fördelar (Mogren 2000, s 54f). Periferi behöver alltså inte betyda passivitet eller svaghet, utan istället ett område där lokala stormän fick en chans att utöka sin makt (Mogren 2000, s 64).

Något som är starkt förknippat med centrum – periferi och feodalism är makt, vilket uppsatsen kommer handla om till stor del. Makt kan innebära både att ha *makt över* och att ha *makt att*, det vill säga antingen makten över andra människors handlande eller makten att kunna handla utifrån sina egna önskemål. Konkret innebär *makt över* att exempelvis dra nytta av andras arbete genom skatter och avgifter, att kunna besluta var människor ska bosätta sig samt att ha möjlighet att utforma landskapets utseende med hjälp av monumentala byggen i form av exempelvis gravhögar, kyrkor och järnvägar (Rosén 2004 a, s 322). Landboväsendet gjorde det möjligt för staten och kyrkan att kräva in skatt respektive tionde, vilket tillföll kungamakten, kyrkan och storgodsägare. Men makten tog sig även uttryck i exempelvis husbondens makt över hushållet och jordägarens makt över landbon (Rosén 2004 b, s 25f).

Ovanstående bakgrund leder fram till frågeställningarna:

- Vem styrde urbaniseringsprocesserna i Falkenberg under senmedeltiden?
- Vad bestod Falkenbergs agrara överskott av och vem hade makten över det?
- Vilken roll spelade Falkenberg gentemot Varberg och Halmstad?
- Hur kunde Landskronas urbaniseringsprocess bli så expansiv i förhållande till Falkenbergs instabila och svaga?

1.2. Forskningshistorik

I den tidigaste stadsforskningen problematiserades inte de instabila urbaniseringsprocesserna och dubbelstadfenomenen – en stad uppstod och avlöstes av en annan, vilket inte ansågs som konstigt. Detta synsätt representeras framförallt av de stadsmonografier som upprättades över Falkenberg, Varberg och Halmstad under 1950- och 60-talen (Ljung 1954, Nilsson 1968, Sandklef 1963).

De flesta stadsmonografier och annan litteratur som behandlar urbaniseringsprocesser inleder med en diskussion om vad som definierar en stad. Tidigare diskussioner kring urbaniseringsprocesser har i stor utsträckning handlat om faktorer som strukturer, maktförhållanden och ekonomi. Vad som definierade en stad fastställdes med hjälp av ett antal givna kriterier och ofta söktes endast en enda orsak till stadens etablering. Idag präglas forskningen i högre grad av tvärvetenskaplighet och människorna som aktörer i urbaniseringsprocessen har börjat diskuteras alltmer. Staden ses dessutom oftare som en del i ett landskap och inte som en sluten företeelse. Även landskapets påverkan på staden, och inte endast stadens påverkan på sitt omland, har börjat diskuteras i större utsträckning. Detta synsätt förekommer exempelvis i boken *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdet medeltid* från år 1989 (Andersson & Anglert 1989) och ett senare exempel uppvisar boken *Nya stadsarkeologiska horisonter* (Larsson, red. 2006).

Två personer som har studerat Halland i stor utsträckning är Pär Connelid och Christina Rosén. Pär Connelid är kulturgeograf och har arbetat mycket med Hallands kulturlandskap. Han sysslar dock till största delen med just landskapet med dess gårdsstrukturer och odlingslandskap, varför det inte har varit till så stor användning i just denna uppsats. Christina Rosén har bland annat studerat Halland i sin avhandling *Stadsbor och bönder: materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. I avhandlingen undersöker hon hur den tydliga skillnaden mellan stad och landsbygd uppstod, samt hur en bondes respektive stadsbos identitet uttrycktes genom deras föremål (Rosén 2004 b). Hon har även skrivit artikeln *Makt, gränser och samhällets omvandling – södra Ätradalen under 700 år* i boken *Landskap i förändring. Hållplatser i det förgångna*. I artikeln diskuteras bland annat centralplatser, kungalev, byar och gårdar samt hur området såg ut före Falkenbergs etablering (Rosén 2004 a).

2. MATERIAL OCH METOD

Den metod som kommer att användas är att försöka sätta in Ny Falkenbergs etablering i en större kontext och att föra en djupare diskussion kring orsakerna bakom att Ny Falkenberg bildades samt hur Falkenbergs relation till Varberg och Halmstad såg ut. Det finns mycket lite arkeologiskt material som rör Falkenbergs äldsta historia och dessutom har de arkeologiska undersökningar som gjorts inte bidragit med speciellt mycket ny information. Jag kommer därför att i första hand genomföra undersökningen som en litteraturstudie. Mitt material består således i första hand av litteratur som berör Falkenberg, Halland och de annorlunda urbaniseringsprocesserna i landskapet.

Landskrona som jämförelseobjekt i den komparativa studien valdes på grund av att staden anlades under ungefär samma tid som de båda Falkenbergsstäderna sägs ha fått tydlig stadskaraktär. Till skillnad från Falkenberg fick Landskrona snabbt en urban karaktär och erhöll samma friheter och rättigheter som de viktiga städerna Lund och Malmö.

Tidsmässigt kommer uppsatsen huvudsakligen att behandla tiden från det att det finns belegg för Gamla Falkenbergs existens, det vill säga från 1200-talets mitt, till dess att Ny Falkenberg

omtalas som öde år 1552. Tyngdpunkten kommer dock att ligga på tiden före Ny Falkenbergs etablering, eftersom det främst är orsakerna till den jag vill undersöka. Vad som skedde inom dansk och svensk politik under den aktuella perioden är av största vikt för att förstå vad som kan ha legat bakom dubbelstadsfenomenet i Falkenberg. Eftersom frågeställningen i första hand rör Ny Falkenbergs tillkomst kommer jag bara i de fall jag anser det relevant att beröra Gamla Falkenbergs historia.

2.1. Teori- och källkritik

Inom historisk arkeologi anses historiska och arkeologiska källor vara likvärdiga för att på så sätt få en så sann bild av det förflutna som möjligt. I Falkenberg är dock det arkeologiska materialet mycket litet, varför jag har fått lita väldigt mycket på de historiska källor som finns. Eftersom inte heller det historiska källmaterialet är speciellt stort är en stor del av Falkenbergs äldsta historia inte känd. Detta innebär att de slutsatser som dragits i stor utsträckning är hypoteser och antaganden.

I avsnittet där jag jämför Falkenberg med Varberg och Halmstad var det tänkt att jag förutom städernas kyrkor också skulle jämföra historiska stadskartor. Från Ny Falkenberg finns dock inget bevarat kartmaterial och dessutom är de befintliga kartorna så få och från så skilda perioder att en jämförelse blev omöjlig. Istället jämförs stadskyrkorna som avspeglar respektive stads ekonomiska bärkraft.

I uppsatsen ges konflikten mellan familjen Thott och kungen stort utrymme som en orsak till Ny Falkenbergs etablering. En stad ska dock aldrig ses som ett resultat av enskilda personers handlande eller beslut, även om exempelvis kungar, ärkebiskopar och stormän naturligtvis har haft större möjligheter att påverka skeenden efter sina egna önskemål.

3. ANALYS

3.1. Urbanisering

Under 1960-talet genomfördes ett stort antal stadsarkeologiska grävningar vilket resulterade i ett stort oöverblickbart material. Under 1970-talet startades därför projektet medeltidsstaden, vars uppgift var att genom ett antal rapporter sammanfatta och analysera det som tidigare framkommit i de arkeologiska undersökningarna. Dessutom skulle den framtida forskningens inriktning och verksamhet diskuteras. För att kunna utse vilka städer som skulle tas med i rapportserien var det nödvändigt att göra några slags kriterier för en medeltidsstad. Det fastslogs då att både rättsliga, kyrkliga, politiska samt handels- och hantverksorsaker kunde indikera att en ort hade en centralortsfunktion. Kombinationer av dem var också vanliga. Projektet inriktade sig dock i huvudsak på de orter som under medeltiden hade juridisk status av stad (Andersson 1990, s 5f).

Andersson beskriver även tre kriterier som visar att en ort höll på att bli urbaniserad – funktionella, topografiska samt de inre rättsligt-administrativa. De funktionella visade ortens förhållande till övriga orter och till dess omland. De topografiska kriterierna är de som gör det möjligt att beskriva ortens uppbyggnad i form av bebyggelse eller bebyggelseplaner. Slutligen beskriver de rättsligt-administrativa kriterierna, i form av exempelvis stadsprivilegier, stadsråd och borgmästare, i vilken utsträckning staden var en centralort (Andersson 1990, s 26). Dagens forskare är dock inte lika upptagna av urbaniseringskriterier utan föredrar att betona att flera olika faktorer ligger bakom en stadsetablering.

3.2. Urbaniseringsprocesser i det medeltida Danmark

Under åren 1400-1470 uppkom nya städer framförallt i Danmarks perifera regioner som exempelvis norra Jylland, Halland, nordvästra Skåne samt Blekinge. Jag förutsätter att uttrycket periferi i det här fallet innebär att centralmaktens intressen inte var riktade mot just detta område. Periferi förutsätter att det finns ett centrum, men trots det behöver inte periferin innebära passivitet eller svaghet. Tvärtom kunde periferin öka chanserna för lokala stormän att öka sin makt (Mogren 2000, s 64), vilket troligtvis var vad som skedde i Halland under hög- och senmedeltid. I Danmarks centrala områden var dock städerna fullt utbyggda vid den här tiden. Trots att det inte skedde några nyetableringar av städer i de centrala delarna, så skedde en expansion i form av exempelvis ombyggnader av romanska kyrkor till gotiska pseudobasilikor (det vill säga ett slags hallkyrkor) samt grundande av helgeandskloster och konvent i de redan befintliga städerna (Andrén 1985, s 108).

1400-talets städer kännetecknades av att de blivit mer enhetliga än tidigare. Detta framgick tydligast av att städerna styrdes av borgmästare och råd, att dess näringsmässiga och fiskala funktioner var tydliga samt att de hade ungefär samma förhållande gentemot överhögheten (Andrén 1985, s 109). De viktigaste städerna i Danmark under perioden var kuststäderna i södra delen av landet, framförallt de i Öresundsområdet (Andrén 1985, s 109). En del småstäder, som exempelvis Hallands märkliga dubbelstäder, styrdes av kungens hövitsman som satt på närmaste riksborg. Troligtvis fanns dock en strävan från kungens sida att knyta dem till sig själv, eftersom dessa städer sannolikt uppfördes vid sidan av hövitsmannens stad (Andrén 1985, s 109).

3.3. Västsvensk vaghet

I *Städer i öst och väst* jämförs de medeltida städerna i det som idag är Väst- respektive Östsvrige. Den agrara ekonomin i de båda områdena var likvärdig och utvecklingen i de båda regionerna var likartad fram till 1200-talet. Sedan gick dock utvecklingen av någon anledning betydligt långsammare i Västsverige. Städerna i Östsvrige uppvisade då en stabilitet, det vill säga att stadens lokalisering var fast samt att dess funktioner var samlade på denna specifika plats. Västsveriges städer uppvisade inte denna kontinuitet eftersom städerna med dess funktioner i flera fall flyttades. Samtliga medeltidsstäder i öst levde dessutom kvar in i modern tid, vilket inte Västsveriges städer gjorde (Andersson 1984, s 8f).

Det var inte bara de halländska städerna som hade en svag och instabil urbaniseringsprocess, även om den var mest påtaglig där. Även i Västergötland etablerades ett flertal städer under senmedeltid, men till skillnad från Halland låg städerna i allmänhet kvar på samma plats och stadsförflyttningarna eller flyttandet av funktioner var färre (Andersson 1984, s 13).

3.4 Halland

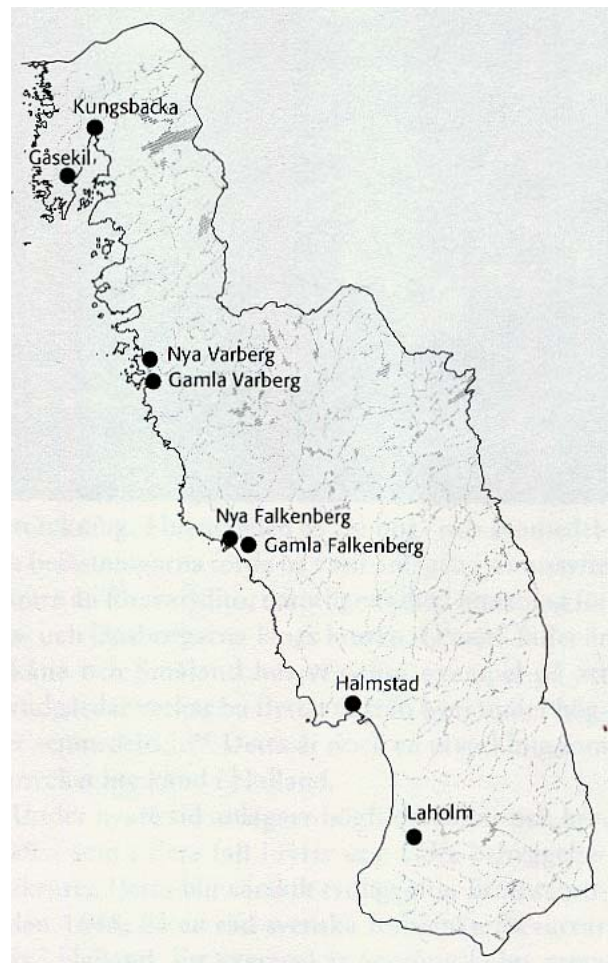
Halland tillhörde, liksom Skåne och Blekinge, Danmark fram till år 1645 då det pantsattes i 30 år till Sverige och efter Roskildefreden år 1658 blev området slutgiltigt svenskt. För Danmark var Halland länge ett perifert gränsområde mot Sverige, vilket har gjort att området flera gånger har varit utsatt för gränsstrider och härjningståg. Under 1100-talet utgjorde Halland ett eget hövdingadöme och under 1200-talet bestod landskapet av två län med Ätran som gräns. Från år 1283 bestod norra Halland av ett självständigt grevskap för att sedan, tillsammans med södra Bohuslän och Västergötland, ingå i Erik Magnussons västsvenska rike mellan åren 1310-1326. År 1365 blev området åter svenskt för att sedan bli danskt igen (Svedberg & Lundqvist 1993, s 10). Medeltidens riken ska dock inte ses på samma sätt som dagens moderna nationer där områden är klart avgränsade områden, utan snarare som löst

sammansatta områden. Förändringen mot det vi idag kallar nationalstater skedde i Sverige under 1600-talet då gränser fastställdes i större utsträckning (Anglert m.fl. 2006, s 47f).

3.5. Städerna i Halland

Hallands urbanisering var relativt sen och kännetecknades av svaghet, då städerna i flera fall lades ner och flyttades. I Falkenberg och Varberg förekom dessutom dubbleringar av städer. Eventuellt skedde en sådan dubbling även i fallet Kungsbacka/Gåsekil (Se figur 2) (Andersson 1990, s 41). Av städerna i Halland härrör tre från 1200-talet, medan övriga etablerades avsevärt mycket senare (Andersson 1990, s 38). Nedan följer en kort presentation av de halländska städernas utveckling.

Den äldsta staden i landskapet är Övraby/Halmstad, där spridda lämningar efter bosättningar från 1000-talet har påträffats och där stadskyrkans äldsta delar har daterats till 1100-talets mitt. År 1264 finns de första säkra belägen för att platsen hade stadskaraktär då ett dominikanerkonvent nämns för första gången. År 1322 fick dock staden Brokatorp stadsprivilegier och etablerades snabbt, vilket innebar slutet för Övraby. 1327 kallades den nya staden för Halmstad och år 1344 hade dessutom klostret flyttat från Övraby till Halmstad. Det faktum att klostret flyttade till den nya staden uppfattas som en klar indikation på att Halmstad hade fått stadskaraktär (Andersson 1990, s 38).

Figur 1. Hallands medeltida stadsbildningar.
Källa: Rosén 2003 b, s 68.

Laholms utveckling är relativt oklar och de första tecknen på Laholms stadskaraktär uppträder först omkring år 1300. År 1231 nämns det i Kung Valdemars Jordebok att Laholms gård betalar avgift för bland annat torget. Lars Redin menar att detta kan tolkas som en förlängning till den merkantila verksamhet som ägt rum på den närbelägna platsen Köpinge under vikingatid och tidig medeltid. Eventuellt hade kungsgården i området, som låg bakom en S:t Clemenskyrka, intressen i orten (Andersson 1990, s 38).

Eventuellt kan även Kungsbacka betraktas ha haft dubbelstäder under medeltiden. Under 1200-talets slut byggdes borgen Hunehals, där det bedrevs handel med hanseaterna. Säkra urbaniseringskriterier finns dock inte förrän år 1408. Eventuellt kan samhället Tölö var någon slags föregångare till Kungsbacka stad. År 1481 nämns staden Gåsekil på Onsalahalvön för första gången i de historiska källorna. Arkeologiskt är Gåsekil relativt okänt och stadens lokalisering är inte exakt klarlagd. Gåsekils ställning gentemot Kungsbacka har diskuterats och en hypotes är att staden skapats för att legalisera eller få kontroll över den för området typiska bondeseglationen (Andersson 1990, s 40).

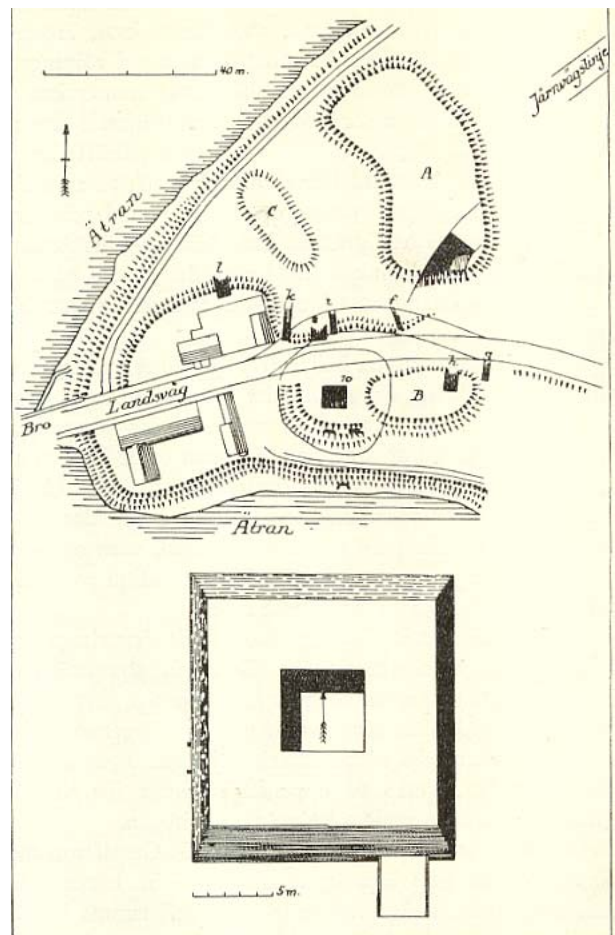
Även Varbergs urbaniseringsprocess var svag och instabil. Den första gången staden nämns i historien är då den norska kungen Håkon Håkonsson bränner Hallandskusten år 1256. Ett stort antal myntfynd i stadens kyrka tyder på att orten fanns under 1200-talets slut, vilket stämmer väl överens med det arkeologiska materialet som daterar den äldsta bebyggelsen på platsen till andra hälften av 1200-talet. Under samma tid uppfördes Varbergs slott. Varberg kan eventuellt sägas ha fungerat som centralort redan omkring år 1300, då det enligt Erikskrönikan fanns borgare i staden. Först år 1409 finns säkra belägg för att det i staden fanns både borgmästare och rådmän och det är inte förrän under denna tid Varberg kan betraktas som stad i juridisk mening. Under första halvan av 1400-talet uppkom Ny Varberg som en konkurrerande stad till Getakärr/Gamla Varberg och de båda städerna existerade parallellt till slutet av 1500-talet. Mynt som påträffats i Getakärrs kyrka kan, med hjälp av deras kronologiska fördelning, tyda på att Getakärr fått allt mindre betydelse (Andersson 1990, s 40). Varbergs är således den stad i Halland som uppvisar störst likheter med Falkenbergs stadsutveckling, men med skillnaden att Ny Varberg fick större betydelse som stad än vad Ny Falkenberg fick. En teori är att samma aktörer låg bakom etablerandet av både Ny Varberg och Ny Falkenberg, men i denna uppsats kommer främst Falkenberg att undersökas.

3.6. Gamla Falkenberg

Under 1400- och 1500-talen bestod staden av två städer – Ny respektive Gamla Falkenberg. Gamla Falkenberg är den stad som finns kvar än idag. Nedan följer en kort presentation över de båda städerna.

Falkenberg är beläget vid ån Ätran i Halland, på gränsen mellan Faurås och Årstads härad. Konkurrensen från Varberg i norr och Halmstad i söder har gjort att Falkenberg har förblivit en mindre ort med handel som främst inriktats mot den lokala omgivningen (Redin 1983, s 6)

I de historiska källorna berättas om hur broar förstördes för att hejda en fiende, vilket gjorde att städer och borgar ofta förlades vid broarna för att kontrollera och försvara dem (Nilsson 1968, s 57). Falkenberg är ett exempel på detta, då staden var strategiskt placerad vid korsningen mellan en kommunikationsled i nord-sydlig riktning och Ätran, som länge fungerade som kommunikationsled mellan Halland och Småland (Redin 1983, s 6). Falkenberg har under årens lopp haft två borgar. Den första borgen omnämns år 1298, 1305 och 1310 och förstördes år 1356. Varken dess läge eller utseende är känt, men det sägs att den legat vid en träbro ovanför den nuvarande bron (Ljung 1954, s 54). Den senare borgen Falkenbergshus var placerad på ett näs där Ätran gör en skarp krök och var alltså omgiven av vatten på två sidor (Fig. 3) (Skoglund 1995, s 6).

Figur 2. Överst: Kartskiss från 1885 års utgrävningar av Falkenbergshus. Nederst: Planritning över tornbyggnaden. Källa: Ljung 1954, s 56

Borganläggningen Falkenbergshus kontrollerade Ätrons övergång och gjorde således Falkenberg till ett viktigt politiskt gränsområde för den danska centralmakten. Under 1300- och 1400-talets politiska oroligheter utsattes Falkenberg med dess borg för många stridigheter och under Engelbrektupproret år 1434 förstördes borgen slutgiltigt (Redin 1983, s 6). Tilläggas ska att både Ny och Gamla Falkenberg låg på Ätrons norra sida, medan borgen låg på den södra sidan. Borgen skulle alltså försvara den södra danska sidan mot den norra norska sidan där Ätraby, som Gamla Falkenberg kallades då, låg (Skoglund 1995, s 12).

De tidigaste skriftliga beläggen för bebyggelse i området är från 1256, då det i Håkon Håkonssons saga står att läsa att norrmännen skövlade och brände hallandskusten ända ner till ett vid Ätran beläget *kaupthorp*, vilket kan betyda stad, handelsplats, köping eller saluplats (Skoglund 1993, s 21). Om det verkligen är Falkenberg som omnämns är oklart. Peter Skoglund framför exempelvis en hypotes om att det tidigaste tecknet på urbanisering i Falkenberg består av Heliga korsets kapell, som han menar användes som gudstjänstlokal på en säsongsmässig handelsplats och att det skulle vara denna köpstad som avses i sagan (Skoglund 1993, s 32). Säkra belägg för att Falkenberg ansågs vara en stad finns först vid mitten av 1400-talet (Redin 1983, s 9). Det äldsta kända sigillet (Fig. 4) från Falkenberg är från år 1584 och har texten *Novi opidi falkenbergensis* vilket ungefär betyder "Nya staden Falkenberg" (www.falkenberg.se).

Figur 3. Falkenbergs äldsta kända sigill från år 1584.

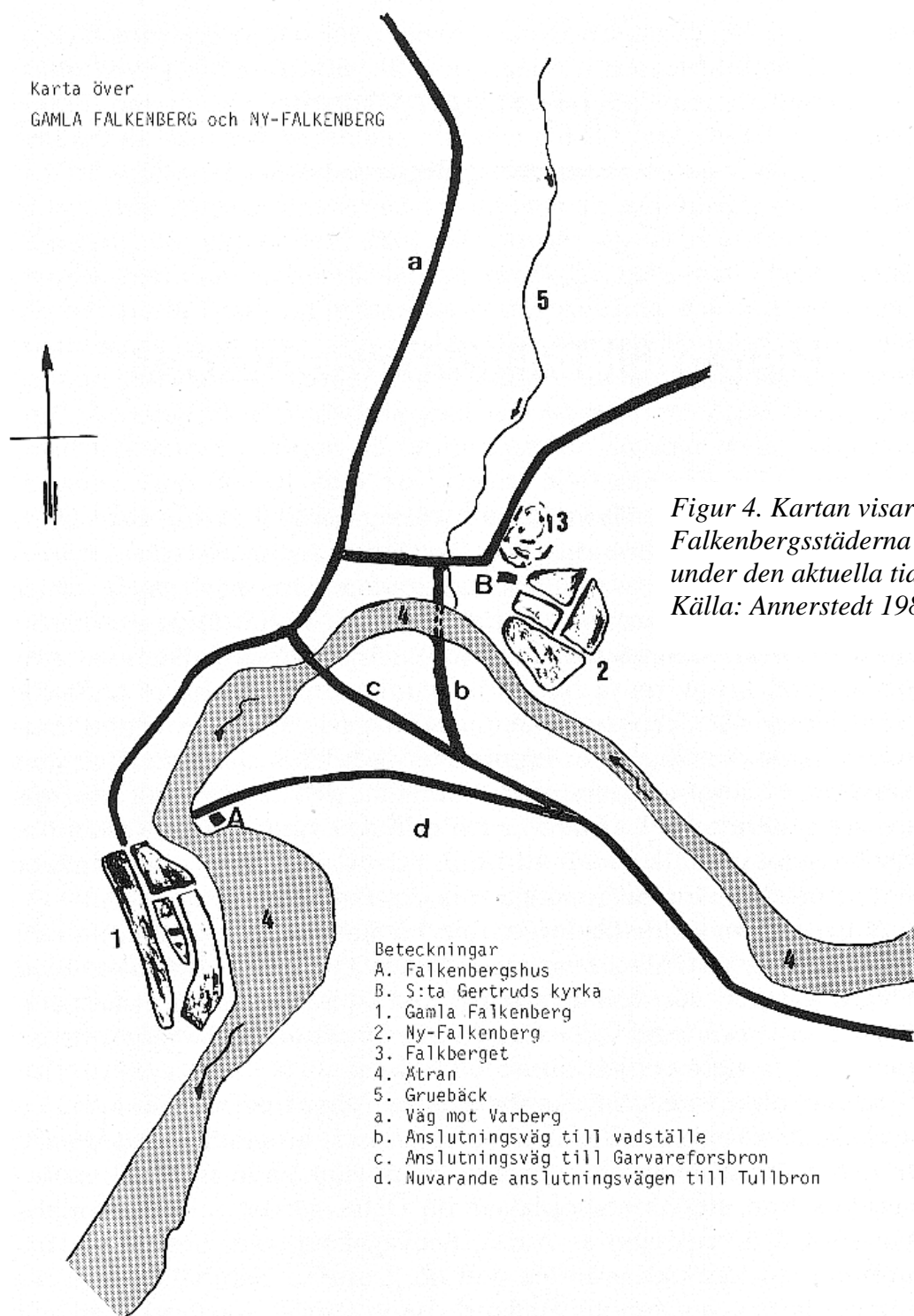
Källa: www.falkenberg.se

3.7. Ny Falkenberg

Troligtvis fanns Ny Falkenberg redan år 1467 då tillägget "Gamla" för första gången förekommer framför namnet Falkenberg och städerna kom sedan att existera parallellt i cirka 100 år (fig. 5). Först år 1474 finns säkra belägg för att Ny Falkenberg existerade eftersom det då nämns att staden hade både borgmästare, byfogde, byting, borgare och sockenpräst (Redin 1983, s 10). År 1552 meddelade den danske kungen Kristian III i ett brev till borgarna i Gamla Falkenberg att Ny Falkenberg hade upphört att fungera som stad och att invånarna där ombetts att flytta till Gamla Falkenberg. Om invånarna verkligen flyttade är det ingen som vet, men i vilket fall kom det nordiska sjuårskriget år 1563-70 att innebära slutet för Ny Falkenberg (Annerstedt 1985, s 44). År 1578 drogs även Gamla Falkenbergs stadsrättigheter in efter initiativ från centralmakten i Varberg, men redan år 1582 återupprättades staden för att sedan finnas kvar fram till idag (Redin 1983, s 9f).

Anders Ljung hävdar med säkerhet att Ny Falkenberg etablerades före Gamla Falkenberg. Detta grundar han på att försörjningsmöjligheterna inte kunde ha varit bättre längre uppströms Ätran än längre ner och att människorna knappast skulle ha bemödat sig med att uppföra och underhålla en ny kyrka om en sådan fanns endast en kilometer därifrån. I närheten av Ny Falkenberg låg dessutom en bro över Ätran som ledde vidare till den viktiga förbindelsevägen mellan norra och södra Halland. Detta är enligt Ljung ytterligare ett tecken på Ny Falkenbergs ålder. Vidare menar han att Ny Falkenberg fått sitt namn efter platsen Nybys gärde som nämns i Lunds landebok år 1569. I folkmun skulle då Nybys Falkenberg förkortats till Ny Falkenberg och för att undvika en förväxling började staden nedströms Ätran kallas Gamla Falkenberg (Ljung 1954, s 20f). Om Ny Falkenberg har fått sitt namn efter Nybys gärde, så borde dock staden rimligtvis kallats Nybys Falkenberg i någon mer skriftlig källa. Dessutom kallades även Ny Varberg Nyby i början (Montell, 1983, s 85), vilket tyder på att det faktiskt

beror på att staden/byn var ny. Med hänvisning till detta kommer jag i uppsatsen att förutsätta att Gamla Falkenberg var äldst av de båda städerna.

Figur 4. Kartan visar läget för de båda Falkenbergsstäderna under 1400-talet samt vägnätet under den aktuella tiden. Ej i skala.
Källa: Annerstedt 1985, s 28.

*Figur 5. Grundmurarna till S:ta Gertruds kyrkoruin under utgrävningarna år 1965.
Källa: Annerstedt 1985, s 47*

3.8. Arkeologiska undersökningar i Falkenberg

De enda idag synliga resterna efter Ny Falkenberg är S:ta Gertruds kyrkoruin. Arkeologiska undersökningar av ruinen har gjorts år 1920 och 1965 (fig. 6). Lämningar efter en stensatt gata och igenfyllda brunnar påträffades då i området intill kyrkoruinen (Svedberg och Lundqvist 1993, s 11).

1988-89 gjordes arkeologiska undersökningar vid Ny Falkenbergs förmodade stadsområde. Eftersom den nuvarande stadsplanen härstammar från 1900-talet förväntade sig arkeologerna att finna medeltida kulturlager med lämningar efter bebyggelse. Med undantag av de utgrävningar som gjorts på S:ta Gertruds kyrkoruin har inga övriga undersökningar gjorts på platsen. Dessutom är de historiska källorna mycket få, vilket gjorde att alla observationer under 1988 års undersökning blev extra viktiga (Svedberg & Lundqvist 1993, s 48).

När slutundersökningen utförts kunde arkeologerna konstatera att det som i förundersökningen tolkats som kulturlager från medeltiden inte var det. Slutsatsen blev att det knappast funnits någon senmedeltida bebyggelse sydöst om S:ta Gertruds kyrkoruin (Svedberg & Lundberg 1993, s 66). Troligtvis har de lämningar som funnits plöjts sönder och syllstenar plockats bort eftersom det sannolikt inte tog lång tid innan området började användas som jordbruksmark efter det att staden lagts ner (Rosén 2004 a, s 345).

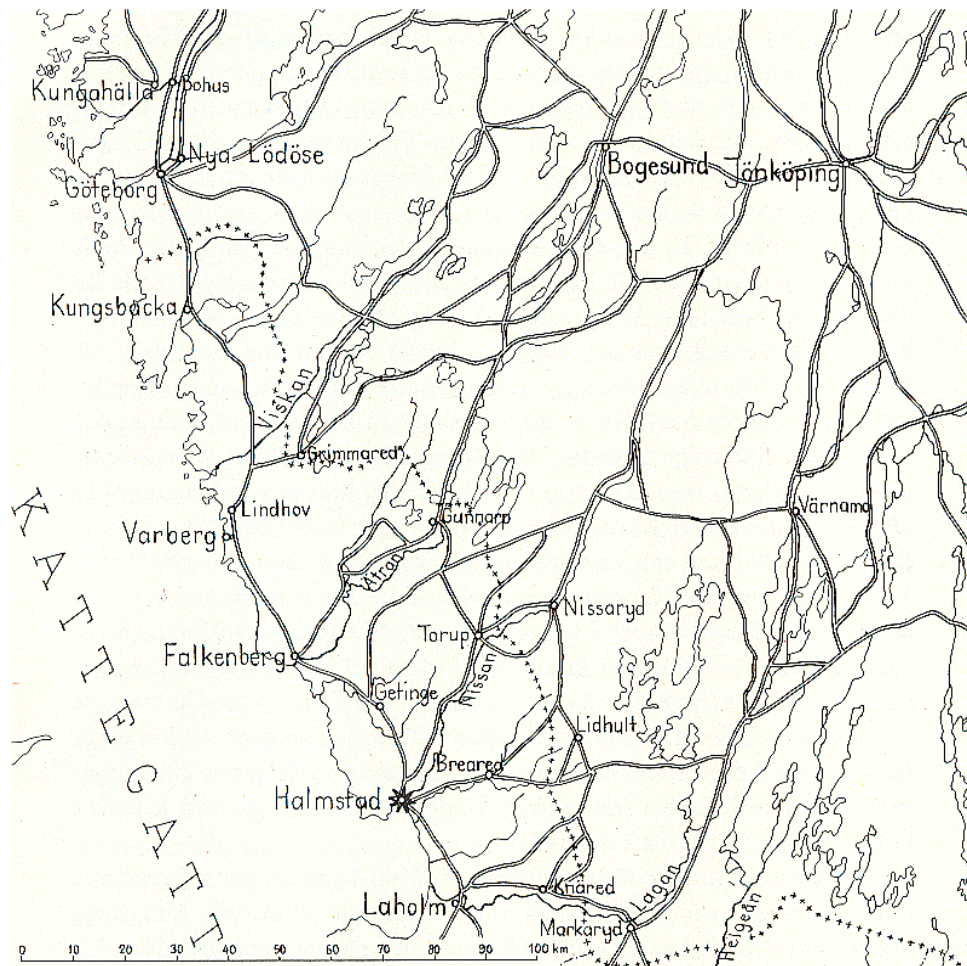
Innan de arkeologiska undersökningarna hade utförts i området antog Lars Redin att Gruebäcken skulle ha begränsat Ny Falkenberg åt väster. Åt norr och öster fanns ingen topografisk gräns, vilket har lett till hypotesen att S:ta Gertruds kyrka låg i centrum för staden (Redin 1983, s 13). På grund av avsaknaden av kulturlager och bebyggelselämningar i området kunde det dock konstateras att det förmodade området för Ny Falkenberg var betydligt mindre än vad som tidigare antagits (Svedberg & Lundqvist 1993, s 70).

Inte heller de arkeologiska undersökningar som utförts i Gamla Falkenberg har gett särskilt bra resultat, men tack vare det stora antal undersökningar som gjordes under 1980-talet har de gett en bra helhetsbild. Gatornas sträckning i Gamla Falkenberg ligger i stort sett i ursprungligt läge, vilket innebär att kulturlagertillväxten har varit relativt liten. Ett flertal fynd har daterats till 1500-1700-tal och det är endast området kring kyrkan S:t Laurentii som lämningarna eventuellt kan dateras till senare delen av 1200-talet (Svedberg & Lundqvist 1993, s 72f).

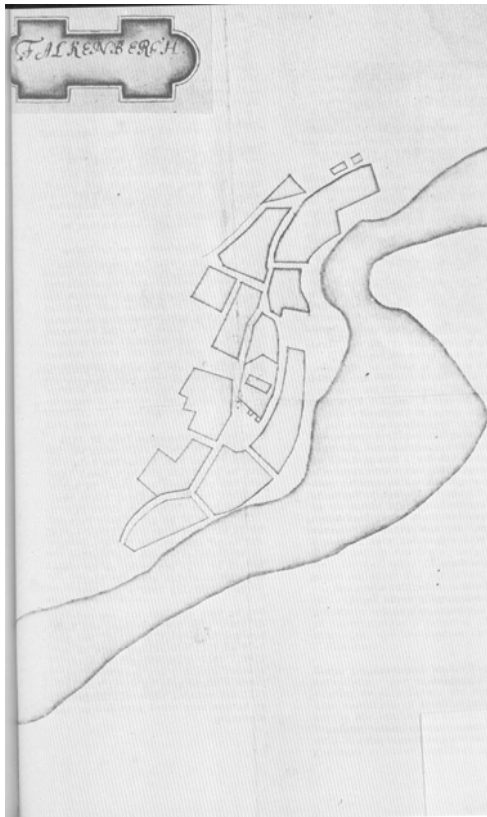
3.9. Topografi

Under medeltiden var transporter över vatten att föredra framför transporter via landvägen. Hallands städer anlades därför där det fanns goda hamnmöjligheter, det vill säga vid flodmynningarna. Landvägarna sträckte sig i nord-sydlig riktning genom landskapet samt rakt över i riktning mot Småland och Västergötland (fig. 7) (Montell 1983, s 179f). Enda sättet att undvika Hansans inflytande över varutransporterna var att använda vägen som gick längs kusten (Annerstedt 1985, s 42), men den var i första hand till för kungen och hans folk. För handels del hade därför de tvärgående vägarna längs de halländska åarna desto större betydelse. Via dem fraktades varor från inlandet och ut till hamnarna för vidare transport (Montell 1983, s 179f).

Bron över Ätran är som tidigast känd från år 1310, men denna väg över ån har givetvis använts tidigare än så. Under 1750-talet uppfördes Tullbron, som är byggd i sten, och innan dess fanns en enkel träbro över ån lite längre upp mot den så kallade Garvareforsen (Ljung 1954, s 124). Anders Ljung beskriver hur Falkenberg härjades under Nordiska sjuårskriget.

Figur 6. Kartan visar det medeltida vägnätet i Halland. Ej i skala.
Källa: Nilsson 1968, s 312.

Figur 7. Den äldsta kända kartan över Falkenberg. Skala 1:4000.
Källa: Redin 1983, s 11

När en av kung Eriks fältöverstar, Knut Håkansson Hand, anlände till Falkenberg den 16 augusti år 1564 ”låter han bränna en del av staden samt uppriver och förstör den gamla bron för att härmed avskära förbindelsen mellan södra och norra Halland (min kursivering) och den avdelning av danska hären, som förlagts till Falkenberg tas tillfånga” (Ljung 1954, s 25). Ljung nämner inte vilken av Falkenbergsstäderna det rör sig om, men eftersom Ny Falkenberg omtalades som öde redan år 1552, borde bron legat höjd med Gamla Falkenberg. Händelsen speglar hur stor betydelse broarna hade för kommunikationsmöjligheterna. Citatet visar dessutom att området verkar ha betraktats som Hallands mittpunkt, vilket kan ha att göra med att 1200-talets Halland bestod av två län med Ätran som gräns.

S:t Gertruds kyrka i Ny Falkenberg låg strax söder om den väg som ledde ut från staden i sydöstlig riktning. Vägen mot norr, idag kallad Tröingebergsvägen, har samma sträckning som under medeltiden (Svedberg och Lundqvist 1993, s 67). Från Ny Falkenberg finns inget bevarat kartmaterial. Den äldsta bevarade kartan över Falkenberg tros vara från 1600-talets andra hälft och visar i grova drag den dåtida kvartersindelningen (fig. 8) (Redin 1983, s 11).

4. Rivalitet mellan storgodsägare och kungen

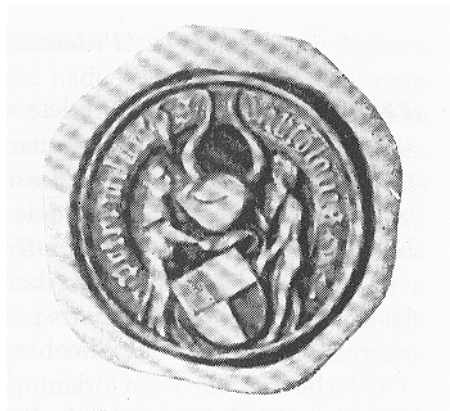
Peter Skoglund påpekar att det fanns två olika slags maktstrukturer under 1100-talet – huvudgårdar och kungsgårdar. Särskilt de huvudgårdar som var befästa tyder på att makten varit decentraliserad, eftersom enskilda stormän haft ekonomisk möjlighet att uppföra borgar. Dessa kan ha varit ett sätt att hävda sin makt och status, men även en nödvändig åtgärd i det feodala samhället som präglades av rivalitet om makten. Frånvaron av dylika befästa huvudgårdar i Ätrådalen tyder på att stormannainflytandet var svagt och att det kungliga inflytandet var desto starkare i området (Skoglund 1993, s 27). Ett tecken på detta är det stora antalet kungalev som fanns i Ätrådalen under 1100-talet. Vad var det då som gjorde att situationen förändrades under 1300-talet slut och 1400-talets början då stormannainflytandet blev desto starkare i Ätrådalen?

Under Kalmarunionens tid vid 1300-talets slut och under 1400-talet var en tid då det uppstod rivalitet mellan storgodsägare och kungamakten om landskapets intäkter. Tiden efter agrarkrisen, 1300-talets slut och under 1400-talet skaffade sig läns herrarna stora godskomplex över gränserna och skapade sig en oberoende ställning gentemot kungen. Detta gällde exempelvis stormannen Abraham Brodersen Tjurhuvud samt Varbergs och Falkenbergs hövitsman Axel Pedersen Thott och hans söner. Abraham Brodersen Tjurhuvud var från början lågfrälse, men skaffade sig från och med 1380-talet ett flertal förlänningar i Danmark och Sverige. Karriären gick snabbt och inom ett decennium var han läns herre över hela Halland, Kinds härad i Västergötland samt småländska Finnveden och Varend. Eftersom det ekonomiska överskottet i form av animalieprodukter exporterades från Kind och Finnveden via Hallands kuststäder var området ett slags ekonomisk enhet. Abrahams godskomplex

bestod av cirka 600 gårdar och tack vare att drottning Margareta hade stort förtroende för honom erhöll han även posten som danskt riksråd. Abrahams karriär blev dock kortvarig. Erik av Pommern lät nämligen av okänd anledning avrätta honom under ett krigståg år 1410 och egendomarna övergick då till kronan. Däremot lyckades Axel Pedersen Thott desto bättre, vilket medförde att han under lång tid skapade sig en mycket oberoende ställning gentemot kungen (Montell 1983, s 101).

4.1. Axel Pedersen Thott och Erik av Pommern

Som redan nämnt har en konflikt mellan Thott och kungen tolkats som en förklaring till Ny Falkenbergs etablering. De så kallade Axelsönerna hade under 1400-talet mycket nära relationer till kungen, men i samband med tronskiftet var de snabba med att hylla den nye kungen. Denna politik fick konsekvenser för dem under 1460-talet. Nedan ges därför en bakgrund till hur relationen mellan de olika parterna utvecklades och vilken roll de olika aktörerna i släkten Thott spelade i dansk och svensk politik under 1400-talet.

Figur 8. Axel Pedersen Thotts sigill år 1417-46.

Källa: Montell 1983, s 101.

En av de mäktigaste storgodsägarna i Danmark och Sverige var alltså Axel Pedersen Thott (fig. 9). Den Thottska släkten stärkte banden mellan dansk och svensk adel genom en rad äktenskap. Axel Pedersen Thotts första äktenskap ingicks med Katrine Axelsdotter (Krognos). I samband med giftermålet erhöll han godset Hjuleberg som låg en mil från Falkenberg (Kjellberg 1968, s 48). Katrine var dotterdotter till Erik Kettilsson (Puke) som var svensk marsk och trogen anhängare till Kung Håkon och drottning Margareta, vilket gjorde äktenskapet mycket strategiskt viktigt (Larsson 2003, s 266). När Katrine dog gifte Axel Pedersen Thott om sig med dottern till en östgötalagman vid namn Ivar Nilsson och Margareta Tordsdotter (Bonde) och ingick på så sätt släktskap med Nils Jönsson (Oxenstierna) och Karl Knutsson (Bonde) (Larsson 2003, s 266).

Sammanlagt fick Axel Pedersen Thott åtta söner som senare fick den sammanfattande benämningen Axelsönerna. Sönerna spelade en stor roll i Nordens politik under mer än 50 år, och de hade exempelvis roller som riksföreståndare, inflytelserika länsherrar och stora godsägare (Larsson 2003, s 266). Brödernas framgångar berodde till stor del på deras starka inbördes sammanhållning (Montell 1983, s 102). Axelsönerna gifte strategisk in sig i olika andra adelssläkter (Larsson 2003, s 267), vilket förmodligen hjälpte till att stärka deras politiska ställning i Sverige och Danmark.

År 1397 kröntes Erik av Pommern till kung över Kalmarunionen och när drottning Margareta avled år 1415 fortsatte han med den politik de fört tillsammans. Både Margareta och Erik placerade sina egna utländska vänner på slotten och drog in gods till kronan, vilket medförde att riksrådets inflytande minskade drastiskt i Sverige och Norge. I Danmark regerade han däremot tillsammans med riksrådet och högadliga ätter (Larsson 2003, s 152).

År 1397, alltså samma år som Erik av Pommern gjordes till kung över Kalmarunionen var Axel Pedersen Thott en mäktig man. I egenskap av danskt riksråd deltog han nämligen i Kalmarmötet som formellt fullbordade Kalmarunionen. År 1415 gjorde Erik av Pommern honom dessutom till länsman över Varbergs slott och några år senare utökades förläningen

med Falkenbergs stad och län samt Skanör och Falsterbo (Montell 1983, s 102). Förläningen innebar att kungen, i det här fallet Erik av Pommern, gav bort kronans intäkter från ett område i utbyte mot att läntagaren skötte ett visst slott och bistod med krigsfolk. Syftet med slottslänen var således att skapa ett system för lättare förvaltning av olika områden samt för att stärka rikets försvar (Larsson 2003, s 154). Förläningarna, i kombination med hans stora godsegendomar gjorde det således möjligt för Axel att inta en mycket stark ställning i Halland. Dessutom gav Erik av Pommern honom ansvaret för Skånemarknadens administration och kontroll från och med år 1419 (Larsson 2006, s 281f), vilket speglar vilken enorm förmögenhet och makt Axel förfogade över. Tack vare sina halländska förläningar kunde Axel Pedersen Thott bedriva omfattande export från Halland och import till Västergötland och Småland. Dessutom låg Skanör och Falsterbo i nära anknäring till Öresunds mycket givande sillfiske (Montell 1983, s 102).

Erik införde även tullar för transport genom Öresund, vilket medförde att Hansan satte hela Sverige i blockad. Det ledde i sin tur till att pengarnas värde sjönk, exporten av framförallt smör från Västergötland, vilket var Åke Axelsson Thotts viktigaste exportvara, och järn från Bergslagen stoppades. Erik av Pommern blev snabbt impopulär, vilket ledde till Engelbrektupproret år 1434 (Lindqvist 2002, s 77f). Upproret nådde Halland på hösten år 1434 och lät då bli Varbergs fästning på villkor att den dåvarande slottsherren Axel Pedersen Thott endast fick halva skatten och ingen makt över den omkringliggande bygden. Samtidigt satt Axels son Åke Axelsson Thott, som jag återkommer till nedan, på borgen Falkenbergshus i Falkenberg. Borgen anfölls men belägrades inte. Eftersom Åke befarade nya anfall flydde han dock därifrån och lät bränna borgen (fig. 10) (Wiking-Faria 1995, s 36).

Under 1400-talets första hälft hade alltså Thott makten över Gamla Falkenberg, vilket troligtvis var av stor betydelse eftersom det i staden fanns en viktig hamn för transport av handelsvaror från deras många gårdar. Ny Falkenberg etablerades troligtvis inte förrän under 1460-talet då konflikten mellan Thott och kungen, som jag återkommer till längre fram, hade brutit ut.

4.2. Åke Axelson Thott

Den av Axelsönerna som hade mest inflytande över Hallands historia var Åke Axelsen Thott som liksom sin far blev en storgodsägare. Åke Axelsson Thotts Jordebok finns bevarad än idag och är en förteckning över en del av hans godsinköp från 1430-talet till år 1455. I jordeboken finns dessutom uppgifter om vem som var landbo på respektive gård samt hur mycket de betalade i landgille respektive skatt. Av boken framgår att landgillet till största delen betalades i smör, vilket visar boskapsskötselns stora betydelse i området vid denna tid (Welanders 1957). Åkes

Figur 9. Åke Axelsson Thott och hans män flyr från Falkenbergshuset i samband med Engelbrektupproret. Källa: Wiking-Faria 1995, s 36.

maktbas var Falkenbergs län med Årstads och Faurås härad samt Hjulebergs gods i Abilds socken som gått i arv från fadern. Därifrån gjorde han hela 34 gårdsköp i Årstads och Faurås härad, inklusive en kvarn i Spannarp (Rosén 2004 a, s 347).

Kännetecknande för Åke Axelsen Thott var att han ville upprätthålla sina handelsförbindelser i fred för att på så sätt kunna nå ut med de handelsvaror som producerades på hans många gårdar. Tack vare sitt giftermål med Märta Bengtsdotter av Vinstorpasläkten hade han utöver gårdarna i Halland även skaffat sig gods i Västergötland samt köpt ytterligare ett antal gårdar i Kinds Härad (Kjellberg 1968, s 49). Vinstorpaätten var en av Västergötlands mest godsrika ätter, (Larsson 2003, s 266), vilket var ytterligare ett tecken på Thottsläktens strategiska giftermål. Från gårdarna fraktade han böndernas landgille, som alltså till största delen bestod av smör, på handelsvägen längs Ätran till sitt gods Hjuleberg för att sedan exportera det till sjöss till städer i norra Tyskland (Kjellberg 1968, s 49). Thott bör således haft stora intressen i Falkenberg för att kunna bedriva sin omfattande handel.

4.3. Karl Knutsson Bonde och Kristofer av Bayern

I Sverige hade Karl Knutsson Bonde valts till riksföreståndare i Sverige år 1438 (Larsson 2003, s 270) och när Erik av Pommern avsattes år 1439 ersattes han i Danmark av den tyske fursten Kristofer av Bayern. På grund av hotet från Erik av Pommern som hade flytt till Gotland efter avsättningen, hade Kristofer av Bayern stöd av Peder Oxe som hade makten över slotten i Öresundsområdet och Axel Pedersen Thott som satt på Varbergs slott (Larsson 2003, s 251). Axel Pedersen Thott var länge trogen den danske kungen Erik av Pommern, men när Erik avsattes och Christoffer III av Bayern år 1441 utsågs till ny kung, bröt han banden med Erik för att istället hylla den nye kungen. I samband med detta bekräftades hans förläningar över Varbergs slott, Årstads och Faurås härad samt staden Vä och Gärds härad i Skåne. Efter Axel Pedersen Thotts död skulle hans arvingar ha rätt till förläningarna i sex år. När Axel dog år 1447 bestämde arvingarna att förläningarna skulle tillfalla de två bröderna Åke och Ivar mot att de hjälpte de övriga arvingarna att utföra vissa naturarbeten (Montell 1983, s 102, Nilsson 1968, s 79). Under den här tiden var alltså banden mellan kungen och Thott fortfarande starka.

Kristofer av Bayern avled dock år 1448 efter bara åtta år på tronen. Efter hans död följde flera års kamp om den högsta makten. De som slogs om makten bestod huvudsakligen av de danska kungarna, de svenska högadliga ätterna Vasa och Oxenstierna, släkten Thott, Karl Knutsson Bonde och hans anhängare samt ätten Sture som bestod av fem familjer (Lindqvist 2002, s 80ff). Efter Kristofers död bestämde det danska riksrådet att ett unionsmöte skulle hållas i Halmstad för att lösa situationen. När mötet väl hölls hade dock både Sverige och Danmark valt kungar – Kristian av Oldenburg i Danmark och Karl Knutsson Bonde i Sverige, och de båda konkurrerade således om makten över Norge och Gotland (Nilsson 1968, s 79). Thott hörde alltså till det allra högsta skiktet bland dansk och svensk adel.

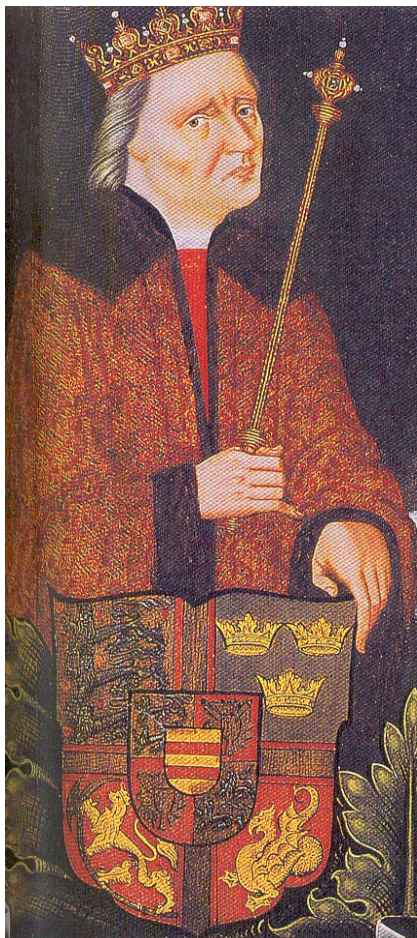
4.4. Halmstadmötet

I Halmstad den 1 Maj år 1450 samlades alltså den grupp på tolv män som utsetts av de båda kungarna med sina respektive rådsherrar. Av de tolv männen tillhörde två av dem Axelsönerna – Erik Axelsson Thott på den danska sidan och Åke Axelsson Thott på den svenska. Gemensamt för gruppen var att samtliga troligtvis hade intresse av att unionen skulle hållas ihop samt att de accepterade att de två kungarna redan utsetts och krönts. Under mötet fastslogs att i den händelse någon av kungarna skulle avlida, skulle gruppen återigen mötas för att utse en ny kung (Larsson 2003, s 276).

Kungarna fick inga direkta fördelar genom avtalet, men däremot fastslogs direktiv för hur en kommande styrelse över unionen skulle vara utformad. Både kungen och medlemmarna i respektive nations styrelse var tvungna att vara infödda. Vidare beslutades att varje rike skulle ha egna lagar, men styrelsemedlemmarna i respektive land skulle ha rätt till fri kommunikation och jordägare skulle ha rätt att disponera sina gods oavsett i vilket av rikena de låg. Respektive rike skulle ha sin egen drätsel, det vill säga finansförvaltning, och dessutom skulle de i händelse av invasion bistå varandra med hjälp (Larsson 2003, s 276).

Att två män ur släkten Thott deltog i ett så viktigt unionsmöte visar vilket stort inflytande Thottarna hade i både Sveriges och Danmarks politik. Genom att delta i styrelsen kunde de verka för att deras egna intressen skulle tillgodoses. Åke Axelsson Thott hade exempelvis stora godsegendomar i både Sverige och Danmark, varför han var angelägen om att unionen skulle återställas och att fred skulle råda.

Karl Knutsson Bonde förde en politik som gynnade kungamaktens intressen, vilket i praktiken innebar att han införde olika åtgärder för att kontrollera handeln, att stormännen inte fick förläningar i den utsträckning de förväntade sig samt att kyrkans kyrkogods reducerades i syfte att förbättra kronans ekonomi. Denna politik gjorde honom snabbt impopulär bland adeln och kyrkan. År 1457 genomfördes ett uppror lett av Jöns Bengtsson (Oxenstierna) och Karl Knutsson flydde då landet (Lagerqvist 2004, s 111f). Erik Axelsen Thott blev tillsammans med ärkebiskopen nu riksföreståndare och Kristian (fig. 11) blev inom en snar framtid kung över den återförenade Kalmarunionen (Nilsson 1968, s 81).

4.5. Konflikten mellan Kristian I och Axelsönerna

Kristian I gynnade gränsadeln oavsett om de tidigare varit motståndare eller anhängare till Karl Knutsson, vilket bland annat innebar att Erik Axelsson Thott blev hans svenska hovmästare (Larsson 2003, s 287). Situationen i Sverige var dock fortfarande instabil och år 1466, ett år innan Ny Falkenberg indirekt omnämns i historiska källor, uppstod en konflikt mellan kung Kristian och de mäktiga Axelsönerna (Nilsson 1968, s 81).

Konflikten inleddes år 1459 då kung Kristian förvärvade Slesvig och Holstein, som Erik av Pommern tidigare haft stora problem med. Dessvärre kostade detta enorma summor, vilket innebar att Kristian införde extraskatter på alla jordägande bönder och landbor. I Danmark var majoriteten av landborna under starkare kontroll under läntagare, godsägare och fogdar än i Sverige och därför väckte skatten förmodligen inte lika stort motstånd där som bland svenskarna (Larsson 2003, s 290f). Eftersom Åke Axelsson var en storgodsägare i både Danmark och Sverige med en mängd landbor under sitt styre, drabbade förmodligen extraskatterna honom väldigt hårt.

Fig. 10. Kristian I (Bilden är beskuren).

Källa: Larsson 2003, s. 351

Oroligheter bland stormännen gjorde att kung Kristian vidtog åtgärder för att stärka sin ställning och införde dessutom ytterligare skatter för att kunna finansiera krigsfolk. Kristian befarade att Karl Knutsson skulle återvända och reste därför till Finland för att diskutera med sin hovmästare Erik Axelsson Thott som satt på Viborgs slott. Bönderna i Uppland protesterade våldsamt mot extraskatterna, vilket gjorde att riksföreståndaren Jöns Bengtsson i kungens ställe lovade att de skulle utebli. När Kristian kom tillbaka misstänkte han att Jöns handlat i syfte att stärka sin egen ställning och försvaga kungens och lät därför fängsla honom. Missnöjet mot Kristian fanns dock fortfarande kvar och år 1464 vilket ledde till ett svenskt stormannauppror som frantog honom makten (Larsson 2003, s 292ff).

I September år 1466 gifte sig Ivar Axelsson Thott, som var danskt riksråd, med Karl Knutssons dotter Magdalena. Samma dag gifte sig dessutom Ivars dotter från ett tidigare äktenskap med Arvid Trolle, som var en av en ny lovande aktör bland gränsadeln. Ivar Axelssons avsikt var troligtvis att stärka banden mellan gränsadeln och Karl Knutssons gamla ätt, och äktenskapen var därför politiskt viktiga. Dessutom skulle dessa band stärka deras roll mot ärkebiskopen och den Oxenstierna gruppen. Sett i ett längre perspektiv var Thottarnas plan att få en stark ställning i Sverige för att sedan låta Kristian återfå sin makt på villkor att de själva skulle få stort inflytande i både Sverige och Danmark. Ett alternativ till denna plan var att låta Karl Knutsson återkomma som kung på villkor att Axelsönerna skulle få en stark position (fig. 12). Den sistnämnda planen var dock mer riskfylld, eftersom deras ställning i Danmark då råkade i fara. Slutligen möttes de svenska och danska riksråden i Nyköping, där det beslutades att det skulle råda fred mellan de tre rikena och att gränsadeln skulle få bedriva handel och behålla sina gårdar till dess att ett nytt möte skulle hållas i Kalmar följande år (Larsson 2003, s 307f).

Fig. 11. Den Thottska ättens vapenbild.

Källa: Larsson 2003, s 350

Ivar Axelsson Thott försummade dock bönderna i sin politik, vilket ledde till att den högadliga Nils Sture kunde få stort inflytande över dem. Nils Sture var anhängare till Karl Knutsson och fick bönderna i stora delar av Sverige att återinkalla Karl Knutsson. Thottarnas planer på att låta kung Kristian få tillbaka makten fördärvades alltså och i Danmark reagerade kung Kristian mycket negativt på den svenska utvecklingen (Larsson 2003, s 308f). Kung Kristian hade tidigare misstänkt Åke Axelsson Thott för svenskvänlighet då han lät gifta bort sin dotter Ingeborg med Sten Sture som senare kom att bli riksföreståndare i Sverige (Kjellberg 1968, s 49f). Följderna av dessa misstankar i kombination med att Axelsönerna sällade sig till Karl Knutsson Bonde medförde att kung Kristian drog in Axelsönernas samtliga slott, län och gods i Danmark. År 1467 frantogs således Åke Axelsen Thott Varbergs slott och dessutom ödelade kungens trupper hans gods Hjuleberg år 1469. Vid samma tillfälle övergick Åkes samtliga egendomar till kronan och år 1469 flydde han till Sverige för att där sluta sig till de övriga Axelsönerna (Kjellberg 1968, s

49f). Det är alltså ovan nämnda konflikt mellan Kristian I och Axelsönerna som har framförts som en faktor bakom Ny Falkenbergs etablering, vilket jag återkommer till längre fram.

År 1470 avled Karl Knutsson Bonde. Kristian I såg då sin chans att försöka få makten över Sverige, men besegrades av Sten Sture den äldre, som stöddes av Axelsönerna, i slaget vid Brunkeberg (Nilsson 1968, s 80). Efter Kristian I:s nederlag fick Åke, enligt ett förlikningsbrev, tillbaka sina egendomar och skulle dessutom få behålla Halmstads och Årstads häraders samt Falkenbergs stad (Kjellberg 1968, s 49f). Redin uppger att det är okänt vilket Falkenberg det rör sig om (Redin 1983, s 33). Jag hävdar dock att det bör ha varit Gamla Falkenberg eftersom Åke Axelsson Thotts far Axel Pedersen Thott fått Varbergs slott i förläning år 1415 och Falkenbergs stad och län samt Skanör och Falsterbo några år senare (Montell 1983, s 102). De första indikationerna på Ny Falkenbergs existens är som tidigare nämnt år 1467, då staden omnämns som Gamla Falkenberg för första gången. Ny Falkenberg borde således inte ha funnits vid tidpunkten för Axel Pedersen Thotts förläning år 1415.

5. VARFÖR ETABLERADES NY FALKENBERG?

Ny Falkenberg hade mycket sämre kommunikationsmöjligheter än Gamla Falkenberg, varför det troligtvis inte var topografiska skäl som låg bakom etableringen av Ny Falkenberg (Svedberg & Lundqvist 1993, s 11). Hammöjligheterna i Ny Falkenberg var obefintliga på grund av att slutningen mellan staden och Ätrands vattennivå var cirka 8 meter hög, samt på grund av att det fanns både uppströms och nedströms forsar i ån som gjorde det omöjligt att anlägga en hamn på platsen (Redin 1983, s 25). Som en följd av att borgen Falkenbergshus i Gamla Falkenberg slutgiltigt förstördes i samband med Engelbrektupproret år 1434, hade däremot Ny Falkenberg ett bättre försvarsläge än Gamla Falkenberg (Svedberg & Lundqvist 1993, s 11).

Kungamakten hade tidigt intressen i Ätradalen, vilket tog sig uttryck i de två kungaleven Faurås i Vinbergs socken och Sjönevad i Vessige socken (Rosén 2004 a, s 330). Rosén påpekar att både Laholms, Halmstads och till viss del Kungsbackas lokaliseringar uppvisar tydliga samband mellan den äldre kungsgårdsstrukturen som skildras i Kung Valdemars Jordebok. Dessa städer verkar ha uppkommit med nära anknytning till kungaleven Lagaholm, Halmstad och Tölö, men varken i Falkenbergs eller i Varbergs fall kan något sådant samband urskiljas. Kungalevet Faurås hade nämligen inte någon direkt anknytning till Falkenberg och Sjönevads kungalev var placerat ca 18 kilometer öster platsen där staden senare anlades (Rosén 2004 a, s 346). Rosén påpekar dock att släkten Thott trots detta inte saknade inflytande över de nya städerna och hänvisar till att Åke Axelsson Thott grundade karmelitklostret i Ny Varberg år 1462 (Rosén 2004 b, s 78).

5.1. Konflikten som bakgrund till Ny Falkenbergs etablering

Det har framförts olika teorier om vem som kan ligga bakom etableringen av Ny Falkenberg. Redin menar exempelvis att en trolig tolkning är att Ny Falkenberg i likhet med Ny Varberg grundades med initiativ från släkten Thott. Etableringen ska då ha skett i syfte att främja deras produktions- och handelsintressen och för att samtidigt konkurrera med de äldre, av kungamakten etablerade, städerna Gamla Varberg respektive Gamla Falkenberg (Redin 1983, s 34).

Christina Rosén framför en motsatt hypotes som går ut på att kungen skulle ha legat bakom Ny Falkenbergs etablering. Det grundar hon på att släkten Thott hade en så mäktig ställning i Gamla Falkenberg och att kungen därför skulle ha haft intressen av en ny stadsetablering för att på så sätt minska adelns makt (Rosén 2004 a, s 347). I Falkenbergs fall grundar hon det på

att Thott-släkten hade makten över borgen Falkenbergshus i Gamla Falkenberg och att Ny Falkenberg då skulle ha varit ett motdrag från kungens sida för att återfå den makt han hade innan storgodsägarna fick en så stark ställning under 1400-talet (Rosén 2004 a, s 347). Något som ytterligare talar för att kungamakten skulle legat bakom Ny Falkenbergs etablering är en uppgörelse mellan Åke Axelsson Thott och borgaren Helli Torstensson år 1474. Helli var troligtvis landbo under Åke och hade tidigare varit bosatt på Åkes gård Lindhult som låg i Stafsinge socken ett stycke utanför Falkenberg. Uppgörelsen handlade om att Helli, utan Åkes tillåtelse, hade köpt en tomt i Ny Falkenberg och flyttat hela gården med stuga, förstuga, bakhärbärke, lada och fähus dit. Tvisten slutade med att Åke fick hela gården och dessutom tomten i Ny Falkenberg (Rosén 2004 b, s 9).. Det finns flera exempel på att landbor blivit illa behandlade av Åke Axelsson Thott (Rosén 2004 a, s 347). Med utgångspunkt att Ny Falkenberg grundats av kungen tolkar därför Christina Rosén Helli Torstenssons flytt till den nya staden som ett slags uppror mot Åke Axelsson Thott och hans makt (Rosén 2004 b, s 9).

Både Lars Redin och Christina Rosén hävdar således att konflikten mellan Thott och Kristian I skulle vara en anledning till Ny Falkenbergs etablering. Kristofer av Bayerns oväntade död år 1448 inledde en instabil period då flera parter slogs om makten.

Hur just Thott kunde inta en så stark ställning gentemot kungen kan förklaras med flera samverkande faktorer. Agrarkrisen under 1300-talet innebar att många gårdar ödelades, vilket gjorde det möjligt för exempelvis Axel Pederson Thott att under 1400-talets början köpa upp ödegårdar och skaffa sig ett kontaktnät över både Danmark och Sverige. Under medeltiden spelade nätverk en viktig roll vid befästning av sociala och politiska positioner, och till att börja med var Axel Pedersen Thott danskt riksråd, länsman över Varbergs slott och dessutom storgodsägare. Hans nio söner, de så kallade Axelsönerna, hade en mycket stark inbördes sammanhållning och flera av dem intog höga positioner inom dansk och svensk politik. Detta inflytande medförde att de kunde fatta beslut som var till deras egen fördel, vilket förmodligen inte var alltför populärt i kungamakten i de fall då det inskränkte på hans egen maktposition. Åke Axelsson Thott är den av sönerna som starkast förknippas med Halland. Från sina många gårdar fraktade han varor, framförallt smör, till de halländska hamnarna för vidare transport. Halland var dessutom ett för kungamakten perifert område och de många förläningarna i området gjorde att makten decentraliserades, vilket gjorde det lätt för enskilda storgodsägare som Åke Axelsson Thott att skaffa sig makt i området.

Det är okänt när Ny Falkenberg etablerades, men staden fanns troligtvis år 1467 då tillägget "Gamla" förekommer före Falkenberg för första gången. Vad som hände på 1460-talet i Danmarks och Sveriges politik blir därför av största intresse. På grund av att Kristian förvärvat Slesvig-Holstein år 1459 och därefter införde extraskatter på bondebefolkningen blev hans ställning kraftigt försvagad och släkter som Vasa, Oxenstierna, Thott, Sture samt anhängare till Karl Knutsson Bonde intog självständiga positioner gentemot kungen. I Halland var Thott den dominerande ätten och eftersom de tillhörde gränsadeln med gods och gårdar i både Danmark och Sverige var de mycket intresserade av att trerikensunionen skulle bevaras och att fred skulle råda för att de på så sätt skulle kunna bedriva sin handel.

Kungen hade redan från första början ett intresse av att förlägga all handelsverksamhet till städerna, eftersom han då kunde styra och beskatta den (Montell 1983, s 181). En möjlighet är således att Kristian I gynnade en etablering av Ny Falkenberg för att på så sätt stärka sin egen ställning i området, att kunna dra nytta av områdets agrara överskott samtidigt som han inskränkte Thotts möjligheter till handel. På grund av konflikten drog ju Kristian in samtliga gods, förlänningar och slott i Danmark och kanske var etablerandet av Ny Falkenberg ännu en

åtgärd från kungen sida för att stärka sin egen position. Något som ytterligare stärker teorin om att kungen låg bakom etablerandet av Ny Falkenberg är att eftersom Thott redan hade en så stark ställning fanns det troligtvis inte någon anledning för dem att ytterligare befästa sin makt i området. Däremot var kungens ställning så kraftigt försvagad så att han troligtvis var tvungen att utföra åtgärder mot storgodsägarnas maktposition.

Rivaliteten mellan Thott-släkten och kungen som en bakgrund till varför Ny Falkenberg etablerades ska dock inte överdrivas. Städerna är komplexa och ska inte bara ses som ett resultat av makthavares vilja, utan även människorna som ska befolka staden har stor betydelse för skapandet av den.

Från och med 1300-talet finns bestämmelser för att hantverkare skulle flytta in till städerna där handeln kunde kontrolleras och styras. På landsbygden begränsades hantverken och endast ett fåtal hantverkare hade tillstånd att verka där. Under senmedeltiden ökade därför skillnaderna mellan stad och landsbygd. I de första städerna var flertalet av hantverkarna landbor och på så sätt knutna till en överhet, men under 1300-talet övergick de till att vara mer självständiga och den nya samhällsklassen borgare började ta form (Rosén 2004 b, s 41f). Lars Lundqvist och Viktor Svedberg påpekar att det var vanligt att folk som ville ta del av borgarnas rättigheter köpte upp obebodda ägor i staden, men att de istället bodde på landsbygden utanför. Detta mönster kan ha gjort att Ny Falkenberg inte var en stad i vanlig bemärkelse, utan istället ett sätt för människor att undgå städernas monopol på handeln (Svedberg & Lundqvist 1993, s 74). Detta kan vara en förklaring till varför platsen uppvisar så få spår efter urban bebyggelse.

6. FALKENBERGS AGRARA ÖVERSKOTT

Det verkar alltså som att kungen haft en avgörande roll i etablerande av Ny Falkenberg i syfte att stärka sin position i området. Men vilken roll spelade då Falkenbergsstäderna gentemot de angränsande städerna Varberg och Halmstad?

Majoriteten av bönderna på landsbygden i Halland var landbor under kronan eller frälset, men för flera av dem var jordbruket inte den huvudsakliga inkomstkällan. Jordbruket i Halland gav nämligen låg avkastning, vilket resulterade i att ett stort antal bönder köpte spannmål från Danmark, Skåne och de baltiska länderna (Rosén 2004 b, s 83). Istället var boskapsskötseln mycket viktig under medeltiden, vilket avspeglas i det faktum att den främsta exportvaran från de halländska hamnarna var smör. Även oxhandel förekom i stor utsträckning (Andersson Palm 1999, s 63). En stor del av denna export sköttes som redan nämnt av Åke Axelsson Thott som exporterade sina varor från sina många gårdar till de halländska hamnarna för vidare transport. Dessutom sysselsatte de halländska bönderna sig med annan verksamhet i form av exempel bondeseglation, järnframställning och en betydande slöjd- och hantverksverksamhet under en mycket lång period (Rosén 2004 b, s 87).

Laxfisket i de halländska åarna hade också en viss betydelse för handeln, men det var i huvudsak kungen, klostren eller städernas borgare som innehade rättigheterna till detta fiske. Bönderna skötte istället havsfisket, men egentliga fiskelägen uppkom inte förrän under senare tid (Rosén 2004 b, s 84). Till skillnad från Varberg är några medeltida marknader inte kända från Falkenberg (Redin 1983, s 9). Inte heller Halmstad hade några medeltida marknader, men däremot omfattande kontakter med Skånemarknaden och Malmö (Nilsson 1968, s 59).

7. Falkenberg i jämförelse med Halmstad och Varberg

Med tanke på att båda Falkenbergsstäderna verkar ha varit mycket små utan någon tydlig urban karaktär, kommer jag i följande avsnitt att diskutera Falkenbergs roll gentemot Varberg och Halmstad. Kan konkurrensen från Varberg och Halmstad ha gjort att Falkenberg aldrig fick en chans att expandera?

Ur handelssynpunkt hade Falkenberg marginell betydelse i förhållande till Halmstad och Varberg. De båda städernas upptagningsområde var främst den angränsande landsbygden, vilka omfattade härader vida omkring. Falkenbergs område sträckte sig däremot endast inåt landet, men hade istället stora tillgångar i form av ett mycket givande laxfiske från Ätran. Handel städerna emellan förekom inte i någon större utsträckning (Montell 1983, s 180). Handeln till och från Hallands hamnar sköttes huvudsakligen av städernas borgare samt skeppare från andra socknar och exporten skedde till övriga Danmark, Tyskland, Holland England samt det då norska Marstrand som var en viktig genomfartshamn (Montell 1983, s 181).

Jag menar att det faktum att Falkenbergs upptagningsområde var så litet medförde att staden troligtvis inte hade möjlighet att skaffa sig tillräckligt stark ekonomi för att kunna expandera och utföra någon större satsning på kyrkor och dylikt. Halland hade helt enkelt för många städer i förhållande till sitt magra omland för att alla skulle kunna expandera och bli betydelsefulla, vilket medförde att Varberg och Halmstad blev de som fick störst ekonomisk betydelse i Halland. Att Ny Varberg hade en betydande roll i landskapet styrks av det faktum att det under 1570-talet beslutades att Falkenberg, Gamleby samt Kungsbacka skulle läggas ner och invånarna flytta till Ny Varberg (Broberg 1982, s 31f).

Ett annat sätt att jämföra städers utveckling med varandra är genom att studera i vilken utsträckning de hade kyrkliga och profana institutioner i form av exempelvis borgar, kyrkor, kloster och hospital. I det som idag är Östsverige uppvisade i stort sett samtliga städer två eller fler kyrkor före år 1300, medan det i det som idag är Västsverige fanns ytterst få städer med flera kyrkor. Hans Andersson drar slutsatsen att det är de äldsta städerna som uppvisar flest institutioner (Andersson 1984, s 9). Hallands städer uppvisade ett mycket litet antal institutioner, vilket stämmer väl överens med deras sena och svaga etableringar. Att både Falkenberg, Varberg och Halmstad haft svaga urbaniseringsprocesser med flyttade och nedlagda städer syns även på det faktum att det i både Falkenberg, Varberg och Halmstad förekommer varaktigt övergivna kyrkor.

En liknande jämförelse av institutioner kan göras i fallet med Falkenberg i förhållande till de angränsande städerna Halmstad och Varberg. Det faktum att tiggardordnar etablerades i både Halmstad och Varberg visar att dessa båda städer var de mest betydande i landskapet. Redan på 1260-talet fanns nämligen ett etablerat dominikanerkloster i Halmstad och från år 1494 fanns även ett franciskanerkloster, vilka upptog en betydande del av stadens medeltida stadsområde (Nilsson 1999, s 98). Även det faktum att det i Halmstad hållits flera unionsmöten och andra viktiga politiska sammankomster visar stadens betydelse under medeltiden (Augustsson 1980, s 99). I Ny Varberg etablerades ett karmelitkloster under andra hälften av 1400-talet (Nilsson 1999, s 98). I Gamla Falkenberg fanns ett heliga korsets kapell som omnämns i historiska källor första gången år 1582, och Peter Skoglund antar att byggnaden upphörde att fungera under 1530-talet i samband med reformationen då ett flertal kyrkliga institutioner lades ned (Skoglund 1993, s 12). Då Ny Falkenberg inte hade några kända institutioner eller konvent, är Heliga Korsets kapell den enda förekommande i de båda

Falkenbergsstäderna om man bortser från borgen Falkenbergshus som förstördes under Engelbrektupproret år 1434.

7.1. S:t Laurentii kyrka i Gamla Falkenberg

Det har som redan nämnt diskuterats hur mycket stadskaraktär Gamla respektive Ny Falkenberg egentligen hade under medeltiden. Ett sätt att mäta detta är genom att titta på kyrkornas storlek och utformning, eftersom kyrkorna avspeglar städernas ekonomiska bärkraft. Den enda idag bevarade medeltida byggnaden från Gamla Falkenberg är S:t Laurentii som troligtvis uppfördes under 1200-talets slut eller i början av 1300-talet. Kyrkan består idag av en enskeppig gråstenskyrka med rakt avslutat kor och ett brett västtorn (fig. 11). Valven i kyrkan byggdes år 1739 och innan dess fanns troligtvis endast ett enkelt trätak (Redin 1983, s 20), Kyrkans ursprungliga form var mycket liten och liknade snarare ett kapell än en kyrka (Redin 1983, s 29). Någon gång under senmedeltiden förlängdes dock långhuset och gav kyrkan dess nuvarande utseende.

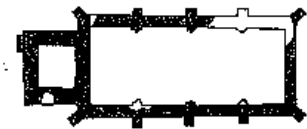

Figur 12. Planritning över S:t Laurentii kyrka. Areal: 170m², med kapell ca 210m². Ej i skala.

Källa: Andrén 1985, s 197.

7.2. S:ta Gertrud i Ny Falkenberg

Från Ny Falkenberg finns endast ruinen av stadens kyrka kvar. Kyrkan, som var helgad åt S:ta Gertrud, var en enskeppig gråstenskyrka med fyra valv och ursprungligt torn (fig. 12). Kyrkorummet hade ett mått av 8,3×6,3 meter och med grundmurar med medeltjocklek på 1,5 meter (Annerstedt 1985, s 46). Storleken på kyrkan har av Anders Andrén uppmätts till 200 m². Valven var ursprungliga, vilket gav kyrkan en mer avancerad utformning i förhållande till S:t Laurentii i Gamla Falkenberg. S:ta Gertrud revs troligtvis i samband med att staden lades ner på 1500-talet (Andrén 1985, s 198).

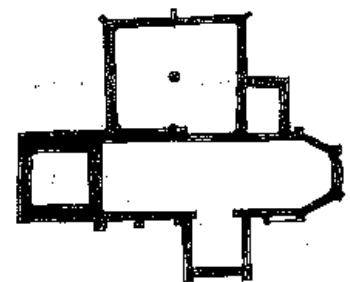
Figur 13. Planritning över S:ta Gertrud kyrka. Ej i skala.

Areal: 200m².

Källa: Andrén 1985, s 198

7.2. Getakärr/Gamla Varbergs kyrka

Gamla Varbergs kyrka bestod av en enskeppig gråstenskyrka i romansk stil med ett kraftigt västtorn. De äldsta delarna av kyrkan, det vill säga långhuset och tornet, är daterade till sent 1200-tal eller 1300-talets början. Under 1300-talets mitt förlängdes långhuset och koret fick en tresidig avslutning. Vid samma tillfälle utökades kyrkan med en sakristia i norr och ett kapell i söder. Någon gång runt sekelskiftet 1300-1400 uppfördes dessutom ytterligare en byggnad som placerades längs med den norra sidan av långhuset (fig. 13). Vad denna byggnad använts till är oklart, men möjligen har den haft en profan funktion eftersom den inte hade någon direkt ingång till kyrkan (Broberg 1982, s 16). Bortsett från kapellet uppgick ytan på kyrkan till 185m². Räknas kapellbyggnaden med var den istället 390m² stor. Kyrkan revs troligtvis i samband med att staden nerlades (Andrén 1985, s 229).

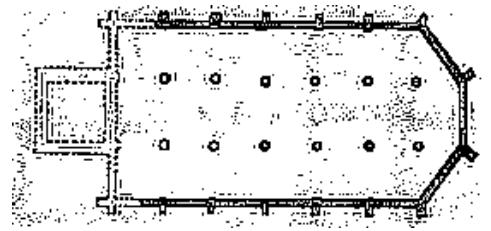

Figur 14. Planritning över Getakärr/ Gamla Varbergs kyrka. Ej i skala. Areal: 185m², med kapell 390m².

Källa: Andrén 1985, s 229.

7.3. Ny Varbergs kyrka

Ny Varbergs kyrka var från början en treskeppig, välvd katedral i tegel med ett tresidigt avslutat kor (fig. 14). Kyrkan uppfördes troligtvis under 1400-talets början i samband med att Ny Varberg etablerades. Under 1560-talet fick kyrkan omfattande krigsskador, vilket innebar att den södra muren revs och kyrkan övergick till att vara tvåskeppig. Eftersom kyrkan från början hade varit treskeppig, blev de två skeppen något olika breda. När Ny Varberg lades ner år 1612 började kyrkan användas till höllada (Bennet & Forsström 1980, s 23). Kyrkans areal uppgick till ca 555m² (Andrén 1985, s 230) och kan därför jämföras med S:t Nicolai i Halmstad och S Maria kyrka i Helsingborg (Bennett & Forsström 1980, s 23).

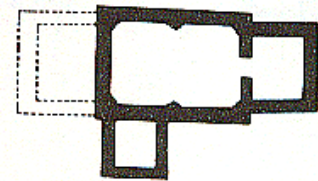

Figur 15. Planritning över Ny Varbergs kyrka. Ej i skala.

Areal:
ca 555m².

7.4. Övraby/Halmstads kyrka

Kyrkan i Övraby uppfördes troligtvis under 1100-talet och dess ursprungliga form bestod av en romansk gråstenkyrka med absid (fig. 15). Storleksmässigt kan den jämföras med en sockenkyrka, men förekomsten av en västportal tyder på att den kan ha haft ett samband med en kungsgård. I samband med att Övraby fick stadsstatus under 1200-talets mitt byggdes kyrkan om med rakslutet kor samt ett vapenhus i söder, vilket gjorde att kyrkan fick mer karaktär av en stadskyrka. År 1563 omtalades att svenskarna hade ödelagt kyrkan och att den därför skulle rivas (Augustsson 1980, s 13f). Tornet i väster härrör från senmedeltiden. Ytan på kyrkan uppgick till ett mått av 150m² (Andrén 1985, s 200).

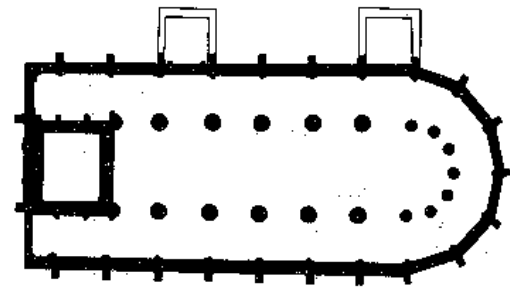

Figur 16. Planritning över Övraby/Halmstads kyrka. Ej i skala. Areal: 150m².

Källa: Andrén 1985, s 200

7.5. Brokatorp/Halmstad

I samband med att Övraby flyttades till Brokatorp/Halmstad under 1300-talets första hälft blev det nödvändigt att uppföra en ny kyrka (Nilsson 1968, s 97). Kyrkan är en treskeppig gotisk pseudobasilika i tegel med polygonalt kor och västtorn (fig. 16). Kyrkan finns kvar än idag, men ett vapenhus och en sakristia revs på 1800-talet (Andrén 1985, s 200). När stadskyrkan S:t Nikolai byggdes är oklart, men i skriftliga källor omnämns den för första gången år 1344. År 1464 var S:t Nikolai fortfarande annex till Övraby och förblev så fram till år 1530 (Nilsson 1968, s 85). År 1462 höll borgarna gudstjänst i rådhuset eftersom en "kostbar byggnad" utfördes på sockenkyrkan (Nilsson 1968, s 98). Kyrkans storlek uppgår till 1055m² (Andrén 1985, s 200).

Figur 17. Planritning över Brokatorp/Halmstads kyrka. Ej i skala. Areal: 1055m².

Källa: Andrén 1985, s 200

7.6. Kyrkorna som ekonomisk måttstock

Redin hävdar att storleken och utformningen på Falkenbergs kyrkor visar att de båda städerna inte hade en utvecklad urban karaktär. Samtliga övriga senmedeltida kyrkor i de västsvenska städerna, med undantag för Laholm, var nämligen utformade som stadskyrkor, vilket Falkenbergs kyrkor inte var (Redin 1983, s 31). Utformningen av kyrkorna i de båda Falkenbergsstäderna skiljde sig inte väsentligt åt. Både S:ta Gertrud och S:t Laurentii bestod av ett enskeppigt långhus med rakslutet kor och västtorn. Inte heller storleken skiljde sig

väsentligt mellan de båda kyrkorna, om man bortser från det gotiska kapell som funnits vid S:t Laurentii kyrka.

Det verkar som om de äldsta städerna Gamla Varberg och Övraby/Halmstad, i likhet med Gamla Falkenberg, inte hade gjort någon större satsning på kyrkornas storlek och utformning. Däremot är kyrkorna i både Ny Varberg och Brokorp/Halmstad både större och uppvisar en mer avancerad utformning. Jag menar att det kan ha att göra med att de äldsta städerna, det vill säga Gamla Falkenberg, Gamla Varberg och Övraby/Halmstad, inte hade någon tydlig stadskaraktär, vilket avspeglas i kyrkorna. Ing-Marie Nilsson påpekar dessutom att arkitekturen på de stadskyrkor som uppfördes före år 1350 var relativt lika sockenkyrkorna på landsbygden. Under senmedeltiden skedde dock en stor ny- och ombyggnation av kyrkor i Halland och stadskyrkorna fick en utformning som i större utsträckning skiljde sig från sockenkyrkorna. Detta visar sig i form av att det både i den nyetablerade staden Ny Varberg och i Halmstad, uppfördes stora stadskyrkor i tegel under 1400-talet. Halmstads stadskyrka S:t Nikolai uppfördes förmodligen i samband med att staden fått ett ekonomiskt uppsving. Även det faktum att det under samma tid etablerades ett franciskanerkloster utöver det befintliga dominikanerklostret i Halmstad tyder på en uppgång för stadens ekonomi (Nilsson 2002, s 26f). I Ny Falkenberg, som aldrig verkar ha fått något större ekonomiskt uppsving, uppfördes inte någon ny stadskyrka utan den kapelliknande kyrkan S:ta Gertrud stod kvar fram till dess att staden utplånades.

8. LANDSKRONA

I stora drag finns det två olika typer vid skapandet av centraliteter – endogena och exogena. Endogena centraliteter är de som bildats spontant utan påverkan från någon överhet. Platser där människor möttes blev viktiga på ett naturligt sätt. De exogena platserna innebär motsatsen, det vill säga att platsen fick sin betydelse efter styrning och påverkan från en politisk överhet. Många gånger är skillnaden mellan de båda typerna otydlig och en endogen centralitet kunde således efterhand påverkats av en överhet och gå mot att vara mer exogen (Anglert m.fl. 2006, s 24). Landskrona är ett tydligt exempel på en ort som från början var endogen i form av det fiskeläge som från början fanns på platsen, men som senare fångade Erik av Pommerns intresse och istället fick en tydlig politisk kontroll.

Eftersom så lite är känt om Falkenbergs äldsta historia är det svårt att definiera om staden kan sägas vara endogen eller exogen. Troligtvis har det dock, som Peter Skoglund påpekar, funnits en tidigare säsongsmässig handelsplats på platsen för Gamla Falkenberg (Skoglund 1993, s 21). När kungamakten fick intressen i området kan den eventuellt ha påverkat etableringen av en stad, vilket gör att stadsbildningen i Gamla Falkenberg troligtvis var en kombination av de båda begreppen. Ny Falkenberg kan istället i huvudsak ses som en exogen stadsbildning om vi förutsätter att staden grundades efter kungligt initiativ i syfte att stärka sin egen position och samtidigt inskränka Thotts handelsmöjligheter.

Som redan nämnt skedde nyetableringar av städer under 1400-talet främst i Danmarks perifera delar. Det som är lite underligt med Landskronas etablering är därför att staden grundades i ett för Danmark centralt område där exempelvis Malmö och Lund sedan lång tid tillbaka var etablerade. Under 1200- och 1300-talen gjorde sillfisket och Skånemarknaden att den ekonomiska tyngdpunkten låg i Öresunds södra delar. Vid den tiden hade den internationella handeln i Öresund ännu inte kommit igång, vilket gjorde att det inte fanns något behov av en djuphamn. När unionen däremot i större utsträckning började handla med engelska och holländska köpmän insåg Erik av Pommern vilken stor betydelse Öresund kunde få. På platsen för Landskrona fanns en naturlig djuphamn, vilket skulle få stor betydelse för

staden (Jönsson 1997, s 15). Landskrona grundades alltså efter initiativ av Erik av Pommern år 1415 och var redan från start en av Skånes framträdande städer i likhet med Lund och Malmö. Erik hade inga fortifikatoriska syften med staden utan istället planer på att hans rike skulle bli det handelsdominerande och etablerade därför staden på grund av dessa syften. För att genomföra sin plan reducerade han successivt Hansans privilegier för att istället gynna holländska och engelska handelsmän (Jacobsson 1983, s 8). Med hjälp av borgarna Krogen i Helsingör och Kärnan i Helsingborg var Öresundsinloppet fullt kontrollerat och dessutom stärkte Erik av Pommern Malmö för att underlätta ett senare introducerande av Öresundstullen (Jönsson 1997, s 16).

Att Erik av Pommern hade storslagna planer för staden uttrycktes genom den stora Johanneskyrkan, det stora torget samt den långa strandlinjen (Jönsson 1993, s 17). I avsnittet där Falkenberg jämförs med Varberg och Halmstad nämnde jag att antal konvent och institutioner avspeglar städernas betydelse och ekonomiska bärkraft. Halland uppvisar ett mycket litet antal institutioner, vilket har att göra med att de halländska städerna etablerades sent samt att de hade mycket instabila urbaniseringsprocesser. I Landskrona fanns däremot inte mindre än sex olika kyrkliga institutioner (Jacobsson 1983, s 16ff), vilket kan jämföras med att de båda Falkenbergsstäderna hade en kyrka vardera samt ett kapell i Gamla Falkenberg.

Fig. 18. Kopparsticket från 1580-talet är den äldsta bevarade stadsbilden av Landskrona.

Källa: Jönsson 1997, s. 71.

När Landskrona väl var etablerat och de holländska och engelska handelsmän etablerat sig i staden samt att Hansans privilegier kraftigt reducerats, ledde det till irritation bland de tyska köpmännen (Jönsson 1997, s 29). Hansans flotta brände därför ner staden år 1428 och elva år senare försvann Erik av Pommern, vilket gjorde att Hansan fick ett starkt grepp om staden (Jönsson 1993, s 17).

8.1. Konkurrens från närliggande städer

Gemensamt för Landskrona och Falkenberg var att båda hade konkurrens från närliggande städer. Hur denna konkurrens påverkade städerna var dock olika, vilket jag kommer att diskutera utförligare nedan.

Landskrona konkurrerade huvudsakligen med Lund och Malmö (fig. 20). Lund grundades omkring år 990 och var då troligtvis Skånes kyrkliga och kungliga centralort. Redan år 1060 var staden biskopssäte för att år 1103 bli ärkestift över hela Norden (Blom & Wahlöö 1999, s 8ff). Malmö etablerades omkring år 1250 och fick stor betydelse för sillhandeln och Skånemarknaden. Under 1300-talet hade staden omfattande kontakter med Hansan och fick samtidigt, på Lunds bekostnad, den mest betydande rollen som stad i området. Lund fick istället mer karaktär av ett kyrkligt centrum.

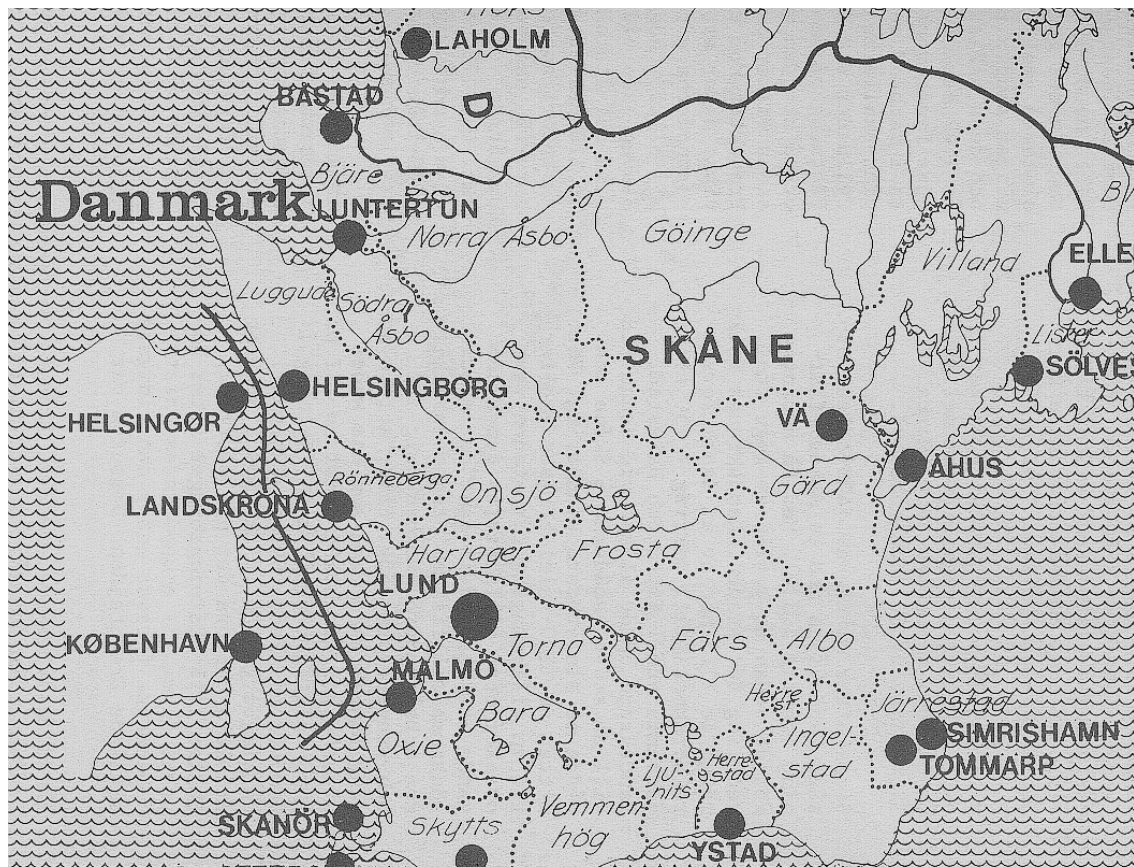

Fig. 19. Karta över det medeltida Skåne. Skala 1:4000

Källa: Jacobsson. 1983, s 7

Eftersom Hansan i stort sett hade monopol på handeln i Öresundsområdet var det sannolikt svårt att konkurrera med de tyska handelsmännen i de redan befintliga städerna. För att Erik av Pommern skulle kunna genomföra sin plan på att göra hans rike handelsdominerande vid Östersjön var det enklaste sättet att helt enkelt gynna en etablering av en helt ny stadsbildning och där uppmuntra handelsmän med andra nationaliteter än tyska. Jag menar att anledningen till att Landskrona så snabbt kunde få en betydande roll trots konkurrensen från Lund och Malmö berodde på att skeppen blivit större och handeln var i stort behov av en djuphamn som inte fanns i någon av de befintliga städerna i Skåne. Dessutom spelade de båda andra städerna större roll inom andra områden än Landskrona – Malmö dominerades av Hansan och Lund var ett starkt kyrkligt centrum. Landskrona inriktade istället sin handelsverksamhet mot köpmän med andra nationaliteter och hade stora fördelar tack vare djuphamnen. Vid en

jämförelse med Falkenbergs urbaniseringsprocess och dess roll till övriga städer i Halland kan alltså konstateras att de halländska städerna konkurrerade om samma omland och handelsverksamhet, vilket gjorde att Falkenberg aldrig fick någon chans att expandera. Till skillnad från Falkenberg hade Landskrona alltså viktiga topografiska förutsättningar som gjorde att den kunde konkurrera med intilliggande städer. Visserligen var Ny Falkenberg strategiskt placerad vid korsningen mellan två halländska vägar, men några hamnmöjligheter fanns inte.

Det faktum att Landskrona grundades efter ett tydligt initiativ av kungamakten tyder på mycket stark kunglig närvaro och stora intressen i området. Halland var istället ett perifert område för kungamakten vilket gjorde att stormannasläkter som Thott kunde skaffa sig en självständig ställning. Ett tydligt tecken på att kungamakten intressen inte var riktade åt just Halland var att Axel Pedersen Thott fick Falkenberg i förläning av Erik av Pommern år 1415, det vill säga två år efter att Landskrona fått sina första stadsprivilegier, och förläningen gick ju sedan i arv till sonen Åke Axelsson Thott. Erik av Pommern hade alltså istället storslagna planer för Landskrona och för Öresundsområdet.

9. ANALYS OCH DISKUSSION

Uppsatsens syfte var att sätta in Ny Falkenberg i en historisk kontext för att undersöka hur en ny stad kunde bildas endast en kilometer ifrån den redan etablerade staden (Gamla) Falkenberg samt vad städerna fick för betydelse i Halland under medeltiden. Släkten Thott med deras höga positioner inom dansk och svensk politik hade länge ett gott förhållande till unionstidens kungar, men slutligen uppstod en konflikt mellan dem och den danske kungen Kristian I. Eftersom flera av Axelsönerna hade stora godscomplex var de måna om att Kalmarunionen skulle bevaras för att de på så vis skulle kunna bedriva sin handel i fred.

Jordarna i Halland gav väldigt låg avkastning och därför bestod det agrara överskottet framförallt av animalieprodukter såsom smör och oxar, vilket exempelvis Åke Axelsson Thott exporterade från sina gårdar i Halland, Västergötland och Småland. Axelsönerna agerade utifrån sina egna intressen och det finns flera exempel på hur landbor blivit illa behandlade av just Åke Axelsson Thott. Även konflikten mellan Thott och Kristian I berodde på att Axelsönerna vände kappan efter vinden. När Karl Knutsson återvände som kung i Sverige år 1467 ställde sig nämligen Axelsönerna på den nye kungens sida. Kung Kristians ställning var kraftigt försvagad och eftersom Kristian redan tidigare misstänkt dem för svenskvänlighet, lät han dra in Axelsönernas samtliga förläningar och gods i Danmark.

Thott sågs troligtvis som ett starkt hot mot den danske kungen och det är därför mycket troligt att Kristian I etablerade Ny Falkenberg i syfte att inskränka Thotts möjligheter till handel och samtidigt stärka sin egen position i området. Thott lär visserligen haft intressen i att det fanns städer eftersom de var en viktig del i deras omfattande handelsverksamhet. Under 1400-talets första hälft fick dock Axel Pedersen Thott Falkenbergs stad i förläning och dessutom satt Åke Axelsson Thott som slottsherre på borgen Falkenbergshus i (Gamla) Falkenberg. Att staden dessutom hade hamnmöjligheter måste ha varit viktigt för möjligheterna att exportera varor från godscomplexen till exempelvis Tyskland. De verkar således haft ett starkt grepp om Gamla Falkenberg och bör inte varit i behov av ytterligare en stadsbildning, vilket talar för att Kristian I låg bakom etableringen av Ny Falkenberg.

Att hantverk och handel koncentrerades till städerna kan ha haft stor betydelse för Ny Falkenbergs etablering. Svedberg och Lundqvist framför som redan nämnt en teori om att Falkenberg endast var en skenföreteelse, det vill säga att människor på landsbygden ville ta

del av borgarnas rättigheter i staden. Eftersom Thott verkar haft en så stark kontroll över Gamla Falkenberg är det tänkbart att de möjligheterna inte fanns där och därför hade Kristian I möjligen stöd bland dessa människor. Ny Falkenberg hade inga hamnmöjligheter, men låg däremot i korsningen av den norrgående vägen mot Varberg och den viktiga handelsvägen som sträckte sig inåt landet, vilket förmodligen var av stor betydelse vid stadens etablerande.

Teorin om att Ny Falkenberg endast var en skenföreteelse styrks dessutom av det faktum att Falkenberg alltid verkar ha haft mycket marginell betydelse gentemot Varberg och Halmstad. Detta speglas främst vid en jämförelse mellan kyrkorna i de olika städerna. Storleken och utformningen på de äldsta kyrkorna var relativt enkel, men i Halmstad och Varberg uppvisade däremot de senare städerna större kyrkor som hade mer karaktär av stadskyrkor. Satsningen på kyrkorna i de senare städerna tyder på att de hade tillräckligt stark ekonomisk bärkraft för att utföra en satsning på dylika investeringar. I Falkenbergs skedde däremot aldrig någon påtaglig ekonomisk expansion i varken Gamla eller Ny Falkenberg, vilket speglas i det faktum att kyrkorna snarast var utformade som kapell och inte som stadskyrkor. Den enda påtagliga statuskillnaden mellan kyrkorna i de båda Falkenbergsstäderna var att S:ta Gertrud i Ny Falkenberg hade ursprungliga valv och var något större. Något som ytterligare styrker teorin om att Ny Falkenberg endast var en skenföreteelse är det faktum att det finns mycket få spår av urban bebyggelse i stadens forna stadsområde.

Topografin kring de halländska städerna skiljde sig inte speciellt mycket åt, vilket medförde att det inte var sådana förutsättningar som avgjorde vilka av städerna som skulle få störst betydelse. Däremot sträckte sig Falkenbergs upptagningsområde endast inåt landet, medan både Halmstad och Varberg hämtade sitt agrara överskott från härader vida omkring. Jag menar att Falkenbergs upptagningsområde var för litet för att staden skulle ha en chans att skaffa sig en stark ekonomi och investera i exempelvis kyrkobyggnader. Orsaken till att Falkenberg inte utvecklades på samma sätt som Halmstad och Varberg berodde alltså på att det agrara överskottet i Halland var för litet för att det skulle räcka till Hallands alla städer.

Landskrona etablerades under ungefär samma tid som Ny Falkenberg och hade också konkurrens från närliggande städer. Till skillnad från Falkenberg påverkades dock inte staden negativt av konkurrensen. De skånska städerna hade olika funktioner: Malmö dominerades av Hansan och Lund var ett kyrkligt centrum. Erik av Pommern hade planer på att konkurrera med Hansan och göra Öresund handelsdominerande och därför gynnades engelska och holländska köpmän i Landskrona. Under 1400-talet utvecklades sjöfarten och skeppen blev större, vilket medförde att handeln var i mycket stort behov av en plats där de nya större skeppen kunde lägga till. Landskrona kunde därför inta en särställning gentemot de övriga städerna på grund av den naturliga djuphamn som fanns på platsen.

Frågan varför flera av städerna i Halland lades ner och flyttades återstår dock. Kanske fanns det flera aktörer i området med intressen i handeln som gjorde att det bildades konkurrens om det halländska omlandet. Förutom Thott och kungen verkar det dock inte ha funnits några tydliga starka aktörer som skulle kunna haft intresse av en ny stadsbildning i området. Eftersom materialet som rör Falkenberg är så litet är det svårt att dra några säkra slutsatser. I samband med diskussionen kring att konflikten mellan Thott och Kristian I skulle vara en orsak till Ny Falkenbergs etablering har det också framförts hypoteser om att samma aktörer skulle ligga bakom även Ny Varbergs etablering. I vidare undersökningar hade det därför varit intressant att i större utsträckning än vad som var möjligt i denna uppsats göra en komparativ studie mellan de båda stadsetableringarna.

10. SAMMANFATTNING

Både bybildningarna och urbaniseringsprocesserna i Halland har präglats av svaghet och instabilitet. På grund av att städer lades ner och flyttades fanns det hela åtta olika städer i Halland under medeltiden. I Varberg och Falkenberg förekom dessutom dubbelstäder, det vill säga att två städer existerade parallellt med bara någon eller några kilometers mellanrum. Syftet med denna uppsats var därför att sätta in staden i en större historisk kontext för att på så sätt undersöka vilka orsaker som låg bakom etableringen av Ny Falkenberg. Dessutom ville jag studera Falkenbergs roll som stad i Halland.

Under Kalmarunionens tid vid 1300-talets slut och under 1400-talet var en tid då det uppstod rivalitet mellan storgodsägare och kungamakten om landskapets intäkter. Tiden efter agrarkrisen, 1300-talets slut och under 1400-talet skaffade sig läns herrarna stora godskomplex över gränserna och skapade sig en oberoende ställning gentemot kungen. Detta gällde exempelvis stormannasläkten Thott, där de viktigaste aktörerna utgjordes av Axel Pederson Thott och hans åtta söner som senare fick den sammanfattande titeln Axelsönerna. Relationen mellan Thott och kungen var god under större delen av 1400-talet. Under 1460-talet inleddes dock en konflikt som innebar att Axelsönerna bytte sida från Kristian I till den nye svenske kungen Karl Knutsson. Troligtvis grundades Ny Falkenberg på initiativ av Kristian I som ett motdrag mot Thotts starka position i området. Staden skulle alltså stärka kungens ställning i området och samtidigt inskränka Thotts möjligheter till handel.

Hypotesen att Ny Falkenberg endast var en skenföreteelse stärks av det faktum att det eventuellt fanns människor på landsbygden som var intresserade av att komma åt borgarnas rättigheter i staden. Möjligheterna till det i Gamla Falkenberg var små på grund av att staden var så dominerad av Thott och troligtvis var de därför villiga att stödja Kristian I:s nya stadsetablering i området. Detta kan ha varit en av anledningarna till att staden aldrig fick någon större expansion, men desto viktigare var stadens agrara överskott. Med tanke på att Falkenbergs upptagningsområde var så litet fick staden aldrig någon chans att expandera, vilket speglas i de båda städernas kyrkor som närmast var utformade som kapell och inte som stadskyrkor. Istället blev Halmstad och Varberg de betydande städerna i landskapet.

11. REFERENSER

Andersson, H. 1984. *Städer i öst och väst: sammanfattande rapport etapp I*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Stockholm.

Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – Aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland. Medeltidsstaden 73*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Stockholm.

Andersson, H. & Anglert, M. 1989. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsrådets medeltid*. Stockholm.

Andersson Palm, L. 1999. *Befolkning och försörjning i Halland före 1800-talet*. Olsson, S-O (red.). *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Halmstad.

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Malmö.

Anglert, M., Larsson, S., Mogren, M., Söderberg, B. 2006. *Att lägga ut diskursen i landskapet*. Larsson, S. (red.) *Centraliteter. Människor Strategier och Landskap*. Lund.

Annerstedt, L. *S:ta Gertruds kyrka i Ny-Falkenberg. Sällskapet Kulturfrämjandet 40 år: jubileumsskrift: med bidrag till Falkenbergs historia*. Falkenberg.

Augustsson, J-E. 1980. *Halmstad. Medeltidsstaden 20*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Bennett, R. & Forsström, M. 1980. *Kyrkorna i Varberg, Himle härad, Halland. Sveriges kyrkor; 181; Halland*. Stockholm.

Broberg, B. 1982. *Varberg. Medeltidsstaden 31*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Connelid, P. *Halländskt odlingslandskap under tusen år i historisk-geografisk belysning*. Olsson, S-O (red.). *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Halmstad.

Jacobsson, B. 1983. *Landskrona. Medeltidsstaden 48*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Jönsson, Å. 1997. *Historien om en stad. D. 1, Landskrona 1413-1804*. Landskrona.

Kjellberg, S.T. *Hjuleberg. Slott och herresäten i Sverige. Halland, Bohuslän, Blekinge*. Malmö.

Larsson, L-O. 2003. *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm.

Larsson, S. 2006. *Den mänskliga staden*. Larsson, S. (red.). *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Lund.

Larsson, S. (red.). 2006. *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Lund.

- Lindqvist, H. 2002. *Historien om Sverige. Från istid till framtid – så blev de första 14 000 åren*. Stockholm.
- Ljung, A. 1954. *Ur Falkenbergs stads historia*. Halmstad.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Stockholm.
- Montell, E. 1983. *Halländsk historia. Ett gränslands öden under åtta tusen år. En Berättelse om Hallands forntid, dess säregna politiska historia och dess ekonomiska, sociala och kulturella utveckling fram till våra dagar*. Halmstad.
- Nilsson, S. A. 1968. *Halmstads historia. Del 1. Den danska tiden*. Halmstads Stads Historiekommité. Halmstad.
- Nilsson, I-M. 1999. Medeltida kyrkor i Halland. Olsson, S-O (red.). *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Halmstad.
- Nilsson, I-M. 2002. Medeltidens kyrkor. *Halland, landskapets kyrkor*. Dahlberg, M. (red.). Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Redin, L. 1983. *Falkenberg. Medeltidsstaden 43*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.
- Rosén, C. 2004 a. Makt, gränser och samhällets omvandling – södra Ätradalen under 700 år. Carlie, L. (red.). *Landskap i förändring. Vol. 6, Hållplatser i det förgångna: artiklar med avstamp i de arkeologiska undersökningarna för Västkustabanans dubbelspår förbi Falkenberg i Halland*. Hallands läns museer, Landsantikvarien. Riksantikvarieämbetet. Halmstad.
- Rosén, C. 2004 b. *Stadsbor och bönder: materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. UV-väst, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Sandklef, A. 1963. *Varbergs historia* Varberg.
- Skoglund, P. 1993. *Heliga korsets kapell, Falkenberg*. Kulturhistorisk undersökning. Falkenbergs museum. (Otryckt).
- Skoglund, P. 1995. Borgen Falkenberg – ett bidrag till dess historia. Bartoldsson, A. (red.) *Varbergs slott och fästning och samtida försvarsverk*. Särtryck ur Varbergs museums årsbok 1995. Varberg.
- Svedberg, V. & Lundqvist, L. 1993. *Arkeologiska undersökningar i Falkenbergs stad 1983-1990*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Göteborg.
- Welander, S. 1957. Herr Aage Axelssøns (Thott) "Jordebok". *Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 1957*. Lund.

Wiking-Faria, P. 1995. Stads- och bondeuppror mot slotten. Engelbrektupproret och Grevefejden i Halland. Bartoldsson, A. (red.) *Varbergs slott och fästning och samtida försvarsverk*. Särtryck ur Varbergs museum årsbok 1995. Varberg.

www.falkenberg.se *Historia* 2007-04-20

12. ILLUSTRATIONER

Omslagsbild: Platsen för Ny Falkenberg. Idag är ruinen efter S:ta Gertruds kyrka de enda spåren efter staden.

Foto: Författaren.

Figur 1. ”Figur 1. Hallands medeltida stadsbildningar.”

Rosén 2003 b. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Stockholm.

Figur 2. ”Överst: Kartskiss från 1885 års utgrävningar av Falkenbergshus. Nederst: Planritning över tornbyggnaden.”

Ljung, A. 1954. *Ur Falkenbergs stads historia*. Halmstad

Figur 3. ”Falkenbergs äldsta kända sigill från år 1584.”

www.falkenberg.se, under fliken *Historia*. 2007-04-20

Figur 4. ”Kartan visar läget för de båda Falkenbergsstäderna under 1400-talet samt vägnätet under den aktuella tiden. Ej i skala.”

Annerstedt, L. 1985. *Falkenbergs historia. Sällskapet Kulturfrämjandet 40 år: jubileumsskrift: med bidrag till Falkenbergs historia*. Falkenberg.

Figur 5. ”Grundmurarna till S:ta Gertruds kyrkoruin under utgrävningarna år 1965.”

Annerstedt, L. 1985. *S:ta Gertruds kyrka i Ny-Falkenberg. Sällskapet Kulturfrämjandet 40 år: jubileumsskrift: med bidrag till Falkenbergs historia*. Falkenberg.

Figur 6. ”Kartan visar det medeltida vägnätet i Halland. Ej i skala.”

Källa: Nilsson, S. A. 1968. *Halmstads historia. Del 1. Den danska tiden*. Halmstads Stads Historiekommité. Halmstad.

Figur 7. ”Den äldsta kända kartan över Falkenberg. Skala 1:4000.”

Källa: Redin, L. 1983. *Falkenberg. Medeltidsstaden 43*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Figur 8. “Axel Pedersen Thotts sigill.”

Montell, E. 1983. *Halländsk historia. Ett gränslands öden under åtta tusen år. En Berättelse om Hallands forntid, dess säregna politiska historia och dess ekonomiska, sociala och kulturella utveckling fram till våra dagar*. Halmstad.

Figur 9. ”Åke Axelsson Thott och hans män flyr från Falkenbergshus i samband med Engelbrektupproret.”

Wiking-Faria, P. 1995. *Stads- och bondeuppror mot slotten. Engelbrektupproret och Grevefejden i Halland*. Bartoldsson, A. (red.) *Varbergs slott och fästning och samtida försvarsverk*. Särtryck ur Varbergs museum årsbok 1995. Varberg.

Figur 10. ”Kristian I (Bilderna är beskuren).”

Larsson, L-O. 2003. *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm.

Figur 11. ”Den Thottska ättens vapenbild”

Larsson, L-O. 2003. *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II.* Stockholm.

Figur 12. "Planritning över S:t Laurentii kyrka. Areal: 170m², med kapell ca 210m². Ej i skala."

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 13. "Planritning över S:ta Gertrud kyrka. Ej i skala. Areal: 200m²"

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 14. "Planritning över Getakärr/ Gamla Varbergs kyrka. Ej i skala. Areal: 185m², med kapell 390m²."

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 15. "Planritning över Ny Varbergs kyrka. Ej i skala. Areal: ca 555m²."

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 16. "Planritning över Övraby/Halmstads kyrka. Ej i skala. Areal: 150m²"

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 17. "Planritning över Brokatorp/Halmstads kyrka. Ej i skala. Areal: 1055m²."

Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Malmö.

Figur 18. "Kopparsticket från 1580-talet är den äldsta bevarade stadsbilden av Landskrona."

Jönsson, Å. 1997. *Historien om en stad. D. 1, Landskrona 1413-1804.* Landskrona

Figur 19. "Karta över det medeltida Skåne. Skala 1:4000".

Jacobsson, B. 1983. *Landskrona. Medeltidsstaden 48.* Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.